

JÁNOSI CSONGOR

FAKITERMELÉS ÉS IPARVASÚT A KIRÁLYI ROMÁNIÁBAN*

A „TIȘIȚA” ÉS AZ ÉRDEKELTSÉGÉHEZ TARTOZÓ
RÉSZVÉNYTÁRSASÁGOK ÉS VÁLLALATOK (1907-1940)

A bukaresti székhelyű romániai *Societatea anonimă pe acțiuni pentru exploatare de păduri* (magyarul Erdőgazdálkodási Részvénytársaság), a 20. század első évtizedeiben *Tișița* néven híresült el, az akkor Putna megyei *Tișița* településen (mely ma Vrancea megye Măreșesti városának része), a Putna völgyében, illetve a *Tișița* patak két ága körüli erdőségekben végzett fakitermelés és feldolgozás kapcsán. A részvénytársaságot az osztrák–magyar állampolgár gróf Mikes Ármin¹ hozta létre 1906-ban, egymillió lejes tőkével, melynek névértékét 1000 részvény fedezte. A 20. század eleji történetekkel magyar–román politikai és gazdasági kontextusban foglalkozó szakirodalomban mind regionális háromszéki,² mind birodalmi kontextusban³ felbukkanó gróf, bevitel-

* Ezt a munkát az Európai Unió támogatta az ERC StG 2023 „Industrial Wood: European Industrialization as Seen from the Forests (1870-1914)” (INWOOD, grant agreement no. 101115916) című pályázat keretében. A kifejtett nézetek és vélemények a szerző sajátjai, és nem feltétlenül tükrözik az Európai Unió vagy az Európai Kutatási Tanács Végrehajtó Ügynöksége véleményét. Ezekért sem az Európai Unió, sem a támogatást nyújtó hatóság nem tehető felelőssé.

E tanulmány szerkesztésében jelentősen közrejáróztak korábbi angol és román verziói is. L.: JÁNOSI Csongor: A Hungarian count's business in Romania the strange survival of *Tișița* (1907–40), *European Review of History / Revue européenne d'histoire*, 31, 5/2024, 707–738. p.; Uő.: Exploatări forestiere și cai ferate industriale în România regală. „*Tișița*” și societățile pe acțiuni legate de interesele acesteia (1907–1940), *Revista Română de Istorie Economică*, Vol. 2, 2023, 117–146. p.

¹ Mikes Ármin, gróf (1868–1944), erdélyi magyar arisztokrata, iparmágnás. L.: JÁNOSI Csongor: „Hontalanul”: védekezési technikák a két világháború között Nagy-Romániában. Gr. Mikes Ármin (1868–1944), *Pro Minoritate*, 2018/Tavaszi, 3–32. p.

² NAGY Botond: Közteherviselés és fejlesztéspolitika a dualizmus kori Háromszéken. Gazdaságtörténeti vázlat, *Magyar Kisebbség*, 22. évf., 85–86. szám, 2017/3–4. szám, 7–95. p.; Uő.: Háromszék legkedveltebb adóalanyai 1871–1918, In: *Elitek Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői. Tanulmányok*, szerk.: NOVÁK Csaba Zoltán, Háromszék Vármegye Kiadó – Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2015, 125–176. p.; Uő.: Erdővagyon-újraelosztás és faipari nagyvállalatok megjelenése Háromszéken, In: *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk.: EGYED Emese – PAKÓ László – WEISZ Attila, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013, 335–352. p.

³ EGRY Gábor: Central European elites in post-imperial transition: locality, agency, ca-

ként, különféle erdőhasznosítási szerződésekkel rendelkezett a szomszédos óromániai Vráncsa hegységben, mintegy 800 ezer lej értékben, a fennmaradó összeggel egymillió lejig, pedig mások járultak hozzá, nevezetesen Vuk&Söhne 50 ezer lejjel, Jacques Hoffman 80 ezer lejjel, az Eftimiu cég 25 ezer lejjel, és további öt román polgár 45 ezer lejjel.⁴

Jelen tanulmány – a minimális román tőkejelenlét ellenére –, egy magyar-osztrák befektetés korlátozott államosításának a gazdaságtörténeti szakirodalomban ismeretlen romániai története, avagy hogyan használta fel Mikes Ármin az 1914 előtt kialakított romániai üzleti kapcsolatait, hogy előbb átmentse, majd kimentse moldvai érdekeltségeit az első világháború utáni évtizedekben, az állam azon törekvése ellenére, mely igyekezett kisajátítani az „idegen” tulajdont. A korabeli iparmágnások, köztük a Camillo Castiglioni⁵ finanszírozta Moldva térségi fakitermelő részvénytársaságok több történelmi korszakon átívelő politikai hatalommal és helyi közösségekkel fenntartott kapcsolatait vizsgálatakor, az átmenet és ezt követő időszak kényszerrengéseit a sajtóbeli megjelenítés és a levéltári valóság alapján vázolom. Azzal érvelek, hogy a korabeli Putna, a mai Vráncsa megyében, mind a megélhetés, mind a tömegközlekedés és szállítás szintjén létfontosságú vállalati entitás szakszerű működtetése kompromisszumra készítette mind a helyi, mind a fővárosi üzletpárti politikai elitet, amelyek a korabeli rendkívül egyenlőtlen társadalomban és a neoliberais állami beavatkozást (*interventionism statal*), illetve a parasztpárti irányított gazdaságot (*economia dirijată*) követő gazdaságpolitikákban,⁶ alternatíva hiányában és a régió országos átlag alatti visszamaradottságára⁷ tekintettel nem vállalhatták az itt lakók egzisztenciájának aláaknázását.

pital, *European Review of History / Revue européenne d'histoire*, 31, 5/2024, 673–684. p.; Uő.: Unruly Borderlands. Border-making, Peripheralization and Layered Regionalism in Post-First World War Maramureş and the Banat, *European Review of History / Revue européenne d'histoire*, 27, 6/2020, 709–731. p.

⁴ Arhivele Naționale Serviciul Județean Covasna (Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Szolgálat, a továbbiakban ANSJC), fond Brigada Specială de Siguranță Sfântu Gheorghe 1921–1940 (a továbbiakban Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond), 36/1921 (Dosar relativ la Mikes Armin supus ungur din comuna Zăbala – Mikes Ármin Zabola községi magyar alattvaló dossziéja) számú dosszié (a továbbiakban sz. d.), 24. f.

⁵ ROSSI, Gianni Scipione: *Lo "squalo" e le leggi razziali. Vita spericolata di Camillo Castiglioni*, Rubbettino Editore, Soveria Mannelli, 2017; SCHLÜTER, Reinhard: *Der Haifisch. Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, Zsolnay Verlag, Wien, 2015.

⁶ BALOG, Marin Iosif – GRÄF, Rudolf – LUMPERDEAN, Ioan (szerk.): *Fenomene economice și financiare în spațiul românesc în secolele XIX–XX. Studii de economie regională*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016.

⁷ DIACONU, Ion (szerk.): *Monografia județului Putna*, Ediția a II-a, Editura Terra, Focșani, 2013; PĂUN, Nicolae: România între cele două războaie mondiale. Începutul procesului de modernizare și europenizare a economiei, *Revista Română de Istorie Economică*, Vol. 1, 2022, 143–159. p.

Az Osztrák–Magyar Monarchia, ezen belül Magyarország, illetve a Román Királyság államisága⁸ és kapcsolataik⁹ széles körben ismertek a szakirodalomban. Az 1878-ban függetlenségét elnyerő balkáni állam 1883 októberében csatlakozott a Hármas Szövetséghez, és az 1886 márciusában a vámtarifaszereződés megújítására összehívott bukaresti tárgyalásokon már egyenlő félként, a Monarchia politikai-stratégiai partnereként ült a tárgyalóasztalhoz, mely egyezség hiányában az 1886–1891 közötti osztrák–magyar–román gazdasági vámháborúhoz vezetett. Az 1893-ban megkötött, majd 1909-ben megújított kétoldalú kereskedelmi- és vámegegyezmények fényében¹⁰ ugyanakkor elmondható, hogy az erdélyi románokat erőteljesen magyarosító budapesti nacionalista politika, a geopolitikai helyzetből fakadóan, 1914-ig terjedően – az 1890-ben alapított Liga az Összes Románok Kulturális Egységéért tevékenysége, az 1892. évi Memorandum-ügy és következményei, illetve az erdélyi és magyarországi román jogsérelmekre hivatkozó éppen ellenzékben lévő liberális vagy konzervatív párt lobbizása ellenére –, nem okozott látható nehézségeket a korabeli bukaresti politikai és adminisztratív elitnek,¹¹ amelynek nyilvánvaló érdeke fűződött a Román Királyságban befektető osztrák, magyar és német vállalatok tőke-védelméhez. A győztes Antanthoz csatlakozás az első világháborúban¹² a határok kedvező átrajzolásával a dualista Magyarország romjain is épülő Nagy-Románia létrejöttéhez vezetett, és az államszervezet

⁸ A teljesség igénye nélkül L.: JUDSON, Pieter M.: *The Habsburg Empire. A New History*, Cambridge, MA, Belknap, 2016; COHEN, Gary B.: *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914*, *Central European History*, 40, 2007, 241–278. p.; EGRY Gábor: *Regional Elites, Nationalist Politics, Local Accommodations. Center-Periphery Struggles in Late Dualist Hungary*, In: *Österreich-Ungarns imperiale Herausforderungen. Nationalismen und Rivalitäten im Habsburgerreich um 1900*, szerk.: BACHINGER, Bernhard – DORNIK, Wolfram – LEHNSTAEDT, Stephan, V&R Unipress, Göttingen, 2020, 333–353. p.; VARGA Bálint: *A magyar birodalom koncepciói a hosszú 19. században*, *Századok*, 154, 2020/6. szám, 1187–1206. p.; HITCHINS, Keith: *România 1866–1947. Ediția a 6-a*, Humanitas, București, 2023.

⁹ CRISTESCU, Sorin: *Regele Carol I în rapoartele diplomatice austro-ungare 1877–1914*. Vol. I–IV, Editura Paideia, București, 2013–2017; Uő.: *Misiunea contelui Czernin în România (10 octombrie 1914 – 27 august 1916)*, Editura Militară, București, 2016.

¹⁰ NAGY Botond: *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia utolsó kereskedelmi és vámegegyezménye*, *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*, 2016, 379–413. p.

¹¹ HITCHINS, Keith: *A Nation Affirmed. The Romanian National Movement in Transylvania 1860–1914*, Encyclopaedic Publishing House, Bucharest, 1999; Uő.: *Austria–Hungary, Rumania, and the Nationality Problem in Transylvania, 1894–1897*, *Rumanian Studies: An International Annual of the Humanities and Social Sciences*, Vol. IV, 1976–1979, E. J. Brill, Leiden, 1979, 75–126. p.

¹² BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Dincolo de tranșee. Cum au trăit maghiarii din Transilvania Marele Război și Trianonul*, Editura Humanitas, București, 2022.

teljes egységesítéséért küzdő országban¹³ addig is jelenlévő nacionalizmus felerősödéséhez,¹⁴ mely rányomta bélyegét mind a kétoldalú kapcsolatokra, mind a nemzeti kulturális politikára¹⁵, mind az államvallásként pozicionálódó ortodox térfoglalásra,¹⁶ továbbá a kisebbségekkel való viszonyra, olyan kérdésekben csúcsosodva ki, mint a földreform, az állampolgárság megadása, nyelvvizsgák, kisebbségi anyanyelvi iskolahálózat elsorvasztása stb.¹⁷

A tanulmány főszereplője a zabolai székely eredetű, Münchenben politikatudományt és erdőgazdálkodást tanuló gróf Mikes Ármin,¹⁸ akinek nevéhez az 1890-es évektől korszerű erdőgazdálkodás és vidékfejlesztés kapcsolódott, melyet kezdetben háromszéki birtokain valósított meg (ipart telepített, fűrésztelepek és a híres zabolai ménes alapítója).¹⁹ 1905-ben létrehozta a Gróf Mikes Zabolai Erdőgazdasága és Fűrésztelepei Részvénytársaságot,²⁰ mely 1918-ra az „öserdő”-vásárlások és fúziók következtében a Monarchia egyik legnagyobb fafeldolgozó vállalatává vált. A folyamatos erdővásárlás előbb regionális, majd birodalmi tényezővé tette, bécsi kormány megbízatásokat is elvállalva, melyek fókuszában a Monarchia határain túli befektetései álltak. Nagyon fontos Mikes transznacionális beágyazottsága, melynek alapja a családi rokonság: a szülei, az ő, illetve a legnagyobbik lánya házassága. Édesanyja a Münchenben született Moser Zsófia, akinek édesapja svájci, édesanyja pedig holland származású, mely lehetővé tette, hogy az 1920–1930-as évekbe-

¹³ PÁL Judit – POPOVICI, Vlad: Representatives of the Central Authority and County Administration in Transylvania (1867–1925), *Journal of Modern European History*, 21, 4/2023, 458–473. p.; EGRY Gábor: Zárványok, hagyományok, szakemberek. A magyar közigazgatás és Nagy-Románia működése, In: *Trianon és a magyar közigazgatás*, szerk.: L. BALOGH Béni, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2020, 131–150. p.

¹⁴ CLARK, Roland: *Holy Legionary Youth. Fascist Activism in Interwar Romania*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2015.

¹⁵ LIVEZANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation-Building, and Ethnic Struggle 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca–London, 1995; Uő. – NEGURĂ, Petru: Borderlands, Provinces, Regionalisms and Culture in East-Central Europe, In: *Regionalism and Modern Europe. Identity Construction and Movements from 1890 to the Present Day*, szerk.: SEIXAS, Xosé M. Nunez és STORM, Eric, Bloomsbury Academic, London–New York, 2019, 252–270. p.

¹⁶ CLARK, Roland: *Religious Reform and Sectarianism in Interwar Romania. The Limits of Orthodoxy and Nation-Building*, Bloomsbury Academic, London–New York, 2021.

¹⁷ EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.

¹⁸ ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 60–61 (háttoldal is). f.

¹⁹ Ipar. Új gyár-alapítások, *Pesti Hírlap*, 1891. október 20., 10. p.; Iparügyek. Petrőleumkutatás Háromszék megyében, *Pesti Hírlap*, 1911. április 28., 18. p.

²⁰ L.: Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL), HU_BFL_VII_2_e_04924_1916, Gróf Mikes Zabolai Erdőgazdasága Rt. 1905–1921; HU_BFL_VII_2_e_04924_1916, Gróf Mikes zabolai erdőgazdasága és fűrésztelepei részvénytársaság, 3 kötet.

li pénzügyi nehézségeket, a családi kapcsolatoknak köszönhetően, a zürichi Holzhandels Aktiengesellschaft, majd Carpa Aktiengesellschaft csoportok tőkeinjekcióival orvosolja.²¹ Mikes felesége, gr. Bethlen Klementina, nem más mint, az 1921 és 1931 között magyar miniszterelnök gr. Bethlen István testvére, de ezen túlmenően öccse, Mikes János római-katolikus szombathelyi püspökként működött Magyarországon 1945. évi haláláig. Legidősebb lánya Klementina, 1918 májusában Karl Hieronymus Auersperg osztrák herceggel kötött házasságot, akinek édesanyja Gabriele zu Hohenlohe-Langenburg hercegnő.²² Mikes már a bécsi Theresianum diákjaként 1879 és 1887 között együtt tanult az itt szocializálódó román arisztokrácia leszármazottjaival, és az ekkor szárba szökő baráti és későbbi üzleti kapcsolatok lehetővé tették, hogy a bukaresti Jockey Club egyetlen magyar tagjaként is, az impériumváltást követően sok időt töltsön a román liberális politikai elit tagjaival és emiatt kiválóan érzékeli a bukaresti pártpolitika rezdüléseit.²³ Mindebből látható, hogy Mikes Ármin kiterjedt erdélyi, magyarországi, osztrák és svájci rokonsággal és ismeretsséggel bírt, amely lehetővé tette a korabeli informális kapcsolat tőkeként történő felhasználását, bejárást biztosítva számára a Monarchia bécsi és budapesti társasági életébe, majd az első világháborút követően Budapesten Horthy Miklós kormányzóhoz, Bukarestben pedig II. Károly román királyhoz is. A magyar főnemesből kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyar arisztokrata Mikes Ármin esetében az impériumváltás azonnali következményei kötelezővé tették a korszerű gondolkodást és egy olyan új életmodell kidolgozását, melyben a régi magyar élet formái és szellemisége megfértek és összeegyeztethetőnek bizonyultak a beköszönő román államiság és jogrend jellegzetességeivel.

E tanulmány elsődlegesen a *Țișța* részvénytársaság sokrétű és összetett tevékenységére fókuszál, annak transznacionális üzleti és pénzügyi érdekeire, melyet a mindenkori országos román politikán át a megyei és helyi (vidéki) politikáig követ egy olyan mikromegközelítés keretében, amely a közjogi berendezkedés mellett, szélesebb és általánosabb jelenségeket szemléltet a posztbirodalmi átmenet kellekeiből, különös tekintettel az állam és társadalom egyénekből és intézményekből álló helyi és nemzeti ügynökei, továbbá a politikai és üzleti hálózatok közötti kölcsönhatásokra. A *Țișța* több mint

²¹ L.: a Háromszéki Törvényszék 47. számú sepsiszentgyörgyi fondanyagának peranyagait, ANSJC, fond 47 – Tribunalul Trei Scaune, 150/1925 sz. d.; 177/1925 sz. d.; 283/1927 sz. d.; 284/1927 sz. d.; 973/1945 sz. d.

²² Ezen túlmenően, legkisebb lánya, Johanna, 1943 februárjában a geográfus-geológus Teleki Gézához ment feleségül, aki az 1939 és 1941 közötti magyar miniszterelnök gróf Teleki Pál fia.

²³ Bossy, Raoul: *Recollections of a Romanian Diplomat, 1918-1969. Diaries and Memoirs of Raoul V Bossy*, Hoover Institution Press – Stanford University Press, Stanford, 2003, 166. p. és 176. p.

három évtizedes történetének végig kísérése a négy kronologikusan egymást követő fejezetben, lehetővé teszi az alulról felfelé építkező megközelítés alkalmazását, Ausztria–Magyarország összeomlásának, Közép- és Kelet-Európa első világháború utáni újrakonfigurálódásának, valamint a térségben létrejött új nemzetállamok megszilárdulásának értelmezésekor; a helyi és regionális főszereplők, illetve konstitutív csoportjaik alkalmazkodási, ellenállási és tárgyalási folyamatait át vizsgálva az új határok és új intézmények jelentette nemzeti, transz- és nemzetközi térváltást az új hatalmi kontextusban.

A „Tișița” az első világháború előtt. Engedélyszerzés, gyár- és vasútépítés, fúziók: a „virágkorszak” (1907–1914)

Az éppen leköszönő konzervatív második Cantacuzino-kormány²⁴ Minisztertanácsa, utolsó, 1907. március 12-ei ülésén tárgyalta Ion C. Grădișteanu köz-munkaügyi miniszter 9465. számú referátumát, melyben Constantin C. Arion és Ioan. G. Saita a bukaresti székhelyű *Societatea anonimă pe acțiuni pentru exploatare de păduri* nevében kérelmezték, hogy 70 km keskeny nyomtávú vasútvonalat építhessenek Putna megyében. A kizárólag faanyagok szállítására vonatkozó kérelemre reagálva a Minisztertanács felhatalmazta az illetékes minisztert, hogy adja meg az építési és üzemeltetési jogot a részvénytársaság számára a jelzett szakaszon.²⁵ A határozat engedélyezte a községi út használatát, 15 évig adó-, bélyegilleték- és vámmentességet, az építőanyagokra pedig vasúti szállítási kedvezményt adott.²⁶

A bukaresti főszékhelyű Erdőgazdálkodási Részvénytársaság az iparvasút engedélyeztetésével párhuzamosan lépéseket tett a gyár felépítéséért szükséges terület megszerzéséért, elsősorban magánszeméllyel megkötött bérleti szerződés révén. Ennek megfelelően Jacques Hoffman megbízott vezérigazgató Foksányban (románul: Focșani), 1907. április 16-án szerződést kötött Ioan. I. Langa foksányi illetőségű földbirtokossal és politikussal,²⁷ amelynek értelmében utóbbi, 1907. április 1-től, a vállalatnak 25 évre bérbe adott 25 hektárt Bizighești-i birtokából évi 1650 lejért.²⁸ Hoffman 15 ezer lej garanciát adott a bérleti szerződésben foglaltak megvalósítására, miközben az átvett összeget Langa 715 hektáros Bizighești-i birtokával garantálta. A 25 év múlva visszafi-

²⁴ NEAGOE, Stelian: *Istoria guvernelor României: de la începuturi – 1859, până în zilele noastre* – 1995, ediția a 2-a revizuită și adăugită, Editura Machiavelli, București, 1999.

²⁵ Arhivele Naționale Serviciul Municipal București (Nemzeti Levéltár Bukaresti Municipiumi Szolgálat, a továbbiakban ANSMB), fond S. A. pe acțiuni pentru exploatarea de păduri Tișița, 1907–1939 (Tișița Erdőgazdálkodási Részvénytársaság, 1907–1939 fond, a továbbiakban Tișița fond), 1/1907–1934 sz. d., 62. f.

²⁶ Uo.,

²⁷ Ioan I. Langa, *Universul*, Vol. 49., Nr. 71, 16 Martie 1931.

²⁸ ANSMB, Tișița fond, 1/1907–1934 sz. d., 178–195. és 196–199. f.

zetendő garanciapénzen túl, Hoffman eltekintett a birtoklevelek és a békés tulajdonlás vizsgálatától. A bérleti szerződés határideje 1932. április 1-je volt anélkül, hogy a felek felszólításra vagy távozásra kötelezték volna magukat. A vállalat ugyanakkor fenntartotta magának a jogot, hogy a bérleti szerződés 15. évét követően, a tulajdonost egy évvel korábban értesítve, a 16. év után a szerződést jogerősen felmondhassa. Fontosnak bizonyult a későbbiekben a 9. záradékpont, mely kimondta, hogy a szerződés lejártakor vagy megszűnésekor a vállalat szétszedi és eltávolítja az összes ott lévő építményt, gépet és minden anyagot, az esetleges üzemanyag-maradványokat, elegyengetve a földet, hogy az művelhető legyen és készen álljon a következő évi betakarításra.²⁹

Az 1908-tól egységesen *Țișit*nek nevezett vállalat a fentiekkel párhuzamosan lépéseket tett a nyomvonalhoz szükséges területek megszerzéséért, és kezdetét vették a többségében magánszemélyekkel és faluközösségekkel (*obște*), ritkábban egyházközségi gondnokságokkal folytatott tárgyalások, 1910-ig összesen 740 szerződést kötve.³⁰

1908 őszére, a vállalat 62 km vasutat épített 1 750 000 lejből, de a vonal utolsó 12 kilométerének megépítése akadályokba ütközött. Ezek leküzdéséhez ismét hivatalos segítségre volt szükség. A társaság 1908 szeptemberében kérte a kormányt, hogy nyilvánítsák közhasznú területnek ezt a szakaszt.³¹ A közmunkaügyi minisztérium azonnal utasította a putnai prefektúrát, hogy szólítsa fel az érdekelt községek tanácsait és a megyei főtanácsot, ennek hiányában pedig a megyei küldöttséget, a területükön áthaladó vasúti közlekedés előnyeiről és hátrányairól értekező szakvélemény összeállítására. A láncreakció részeként I. Panaitescu prefektus azonnal Vrânca járás Bârsești-székhelyű elöljárójához fordult mielőbbi együttműködést követelve.³² Az erélyes fellépés hatására, október 8-án a megyeközpont a közmunkaügyi miniszternek továbbította a 15., 17. és 20. számú községi határozatokat, amelyek véleményezték a keskeny nyomtávú vasút felépítését. A nyomvonal pontos kijelölése mindennek ellenére az év hátralévő részében – A. Chiriac főinspektor révén –, további határozott hatósági jelenlétet és fellépést követelt.³³

1909 áprilisában három község több fellebbezést is megfogalmazott a nyomvonal kialakítása és a kilátásában lévő kisajátítás ellen.³⁴ A minisztérium hivatkozva ezeket visszaküldve meghagyta a prefektúrának, hogy sürgesse az ügy elintézését és utasította, hogy ezt követően az iratokat nyújtsa be a

²⁹ Uo., 219–220. és 249–250. f.

³⁰ Uo., 98–121., 125–140. és 147–162. f.

³¹ Arhivele Naționale Serviciul Județean Vrancea (Nemzeti Levéltár Vrânca Megyei Szolgálat, a továbbiakban ANSV), Fond Prefectura Județului Putna (a továbbiakban Putna Megyei Prefektúra fond), 166/1908 sz. d., 5. f.

³² Uo., 1–4. f.

³³ Uo., 6–11. f.

³⁴ Uo., 199/1909 sz. d., 1–5. f.

Putnai Törvényszék Ügyészségéhez, hogy ez kérhesse az esedékes kisajátítási ítélet kihirdetését.³⁵ A minisztériumi válasz végül helyi szinten meghozta a szükséges lépéseket és a Putnai Prefektúra 1909. június 6-án elfogadta a kisajátítási bizottság munkájának eredményeit, és azzal továbbította a putnai ügyésznek, hogy az a hatályos rendelkezések értelmében véglegesítse a kisajátítási eljárást.³⁶

A *Tişita* Fakitermelő Részvénytársaságról, mint a legnagyobb magyar tőkével dolgozó fűrészárut és tűzifát forgalmazó romániai vállalatról, a korabeli magyar sajtó 1910-től kezdett el részletesebben cikkezni. 1910. február 12-ei az a híradás, mely szerint a Mikes Ármin által alapított vállalat, mely Mărăşeşti-en 12 keretes gőzfűrészszel dolgozott, a Putna folyó mentén levő erdőségekben található mintegy 4 millió köbméter fenyőfa kitermelésére alakult.³⁷ A magyar érdekeltségeket ekkoriban az zaklatta fel, hogy a román kormány olyan törvénytervezettel állt elő, mely minden hektár erdő letarolása után újraerdősítési díj címén 80 lej-t vetett volna ki a vállalkozókra és az éppen folyó erdőkitermelések után is fizetni kellett volna. A külföldi képviselők emiatt minden telhetőt elkövettek a befektető vállalatok védelmében. Úgy vélték, hogy az új román erdőtörvény voltaképpen három magyar vállalat ellen irányul: a Groedel érdekeltséghez tartozó *Lotru*,³⁸ a *Goetz* és a *Tişita* ellen.³⁹

1910 májusában a vállalat tulajdoni viszonyai megváltoztak. Az alaptőke 1 millióról 4 millió lej-re emelése nyomán Mikes Ármin 3800 részvénnel rendelkezett, amit a Budapesti Takarékpénztár és Országos Zálogkölcson Rt. hitelével finanszírozott.⁴⁰ A masszív banki finanszírozás következtében a vállalat, évente 120 000 m³ fenyőt tervezett kitermelni főleg kiviteli célokra.⁴¹ Presztízsét is mutatja, hogy tagjává vált a Horch Lajos vezette Budapest-székhelyű „Accordo” Részvénytársaság néven megalakult puhafatermelők export-kartelljének.⁴²

³⁵ Uo., 6. f.

³⁶ Uo., 6. (hátoldal)–11. f.

³⁷ Fa és faneműek. Magyar fatermelők veszedelme Romániában, *Magyar Kereskedők Lapja*, 30. évf., 7. szám, 1910. február 12., 7. p.

³⁸ Az 1892-ben részvénytársasággá alakult Erdélyi Erdőipari Részvénytársaság, mely a két világháború között „Ardeleana” néven működött, más szatellit romániai faipari vállalatokkal együtt a máramarosi származású Groedel család (Zadig, illetve három fia, Ármin, Bernát és Albert) tulajdonában álltak. L.: TÓTH-BARTOS András: Vándorgyűlés Sepsiszentgyörgyön – 1898, *Erdészeti Lapok*, 151. évf., 2016/7-8. szám, 238–240. p.

³⁹ Fa és faneműek. Magyar fatermelők veszedelme Romániában, *Magyar Kereskedők Lapja*, 30. évf., 8. szám, 1910. február 19., 5. p.

⁴⁰ A Terézia Romániában, *Pesti Napló*, 61. évf., 119. szám, 1910. május 20., 19. p.; A *Tisita* erdőkitermelési rt. (Bukarest), *Magyar Kereskedők Lapja*, 30. évf., 21. szám, 1910. május 21., 7. p.; ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 24. f.

⁴¹ A *Tisita* fatermelő rt. (Bukarest), *Magyar Kereskedők Lapja*, 30. évf., 28. szám, 1910. július 9., 5. p.

⁴² Accordo rt., *Magyar Kereskedők Lapja*, 30. évf., 51. szám, 1910. december 17., 8. p.

A részvénytársaság ugyan az 1910. üzletét 105 000 lej veszteséggel zárta,⁴³ de terjeszkedési ambícióinak ez nem szabott gátat.⁴⁴ 1911 decemberében újabb erdők vásárlásához, a Budapesti Takarékpénztár részvételével, elsősorban francia befektetés segítségével kívánta felemelni alaptőkéjét.⁴⁵ A brailai osztrák–magyar konzulátus 1911. évi beszámolója szerint a *Tișița* működése nem volt felhőtlen. Csak a belföldre dolgozott, mert az itteni árak jobban alakultak, mint az export-árak. Ami kevés exportja volt, az régebbi kötelezettségből származott, és Németországba ment Rotterdámon keresztül. Konstantinápolyba és Szalonikiba is volt néhány kisebb szállítmányuk, de az év utolsó hónapjaiban már nem fizetődött ki az odavaló szállítás, mert a hajótarifákat lényegesen megemelték.⁴⁶

1912 júliusában felröppent a hír, mely szerint a *Tișița* finanszírozása a Rothschild-csoport kezébe kerül.⁴⁷ Augusztus elején, a Magyar Általános Hitelbank,⁴⁸ az Österreichische Credit-Anstalt, és a Budapesti Takarékpénztár és Országos Zálogkölcson Rt. tárgyalásokat folytattak arról, hogy mind a 4 millió lej alaptőkéjű *Tișițának*, mind az 5 millió korona alaptőkéjű Gróf Mikes Zabolai Erdőgazdasága és Fűrésztelepei Részvénytársaságnak jelentékeny összegű nyílt hitelt adjanak újabb beruházások céljaira.⁴⁹ Augusztus 24-én, a sajtó egybehangzó közlése alapján, a Magyar Általános Hitelbank, a bécsi S. M. v. Rothschild & Söhne bankház és a hozzátartozó K. k. priv. Österreichische Credit-Anstalt für Handel- und Gewerbe által alakított konzorcium,⁵⁰

⁴³ Egy magyar vállalat vesztesége Romániában, *Pesti Napló*, 62. évf., 107. szám, 1911. május 7., 24. p.

⁴⁴ 1911 nyarán Mikes Ármin a Gróf Mikes Zabolai Erdőgazdasága és Fűrésztelepei Részvénytársaság részvényeiből 1 millió korona névértékűt visszavásárolt és ezzel szinte kizárólagos részvénybirtokosává vált a két kiterjedt iparvállalatnak, amelyek a korabeli becslések szerint évente 250 ezer köbméter „legfinomabb luc- és jegenyefenyőgömbfát” dolgoztak fel. L.: A fapiacról, *Pesti Hírlap*, 33. évf., 189. szám, 1911. augusztus 11., 17. p.

⁴⁵ Magyar és francia tőke Romániában, *Világ*, 2. évf., 291. szám, 1911. december 8., 21. p.; A *Tișița* erdőüzlete Romániában, *Pesti Napló*, 62. évf., 293. szám, 1911. december 10., 23. p.

⁴⁶ A brailai faipar, *Közgazdasági Értesítő*, 7. évf., 1917/2. szám, 376. p.

⁴⁷ A Mikes-féle erdővállalatok Rothschildék kezébe kerülnek, *Pesti Napló*, 63. évf., 178. szám, 1912. július 30., 18. p.

⁴⁸ Történetéről L.: TALLÓS György: *A Magyar Általános Hitelbank, 1867–1948*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

⁴⁹ Nagy tranzakció a faiparban, *Pesti Hírlap*, 34. évf., 181. szám, 1912. augusztus 1., 18. p.; A Magyar általános hitelbank faüzleti tranzakciója, *Magyar Kereskedők Lapja*, 32. évf., 31. szám, 1912. augusztus 3., 7. p.

⁵⁰ Az Anselm von Rothschild által Bécsben 1855-ben alapított bankról L.: SCHUBERT, Aurel: *The Credit-Anstalt Crisis of 1931*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992; MÁRZ, Eduard: *Austrian Banking and Financial Policy. Credit-Anstalt at a Turning Point, 1913–1923*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 1984.

Mikes Árminnal megállapodásokat létesített. 1912. november 15-én a részvénytársaság rendkívüli közgyűlést tartott, amely jóváhagyta az igazgatóságának a Magyar Általános Hitelbankkal⁵¹ és az Österreichische Credit-Anstalttal a vállalat finanszírozására megkötött megállapodásait. A Budapesti Takarékpénztár és Országos Zalogkölcson Rt. érdekeltsége lecsökkent, és így az intézetet az igazgatóságban képviselő tagok – Stein Ármin vezérigazgató⁵² kivételével – lemondtak, helyükbe pedig az új bankösszeköttetés kiküldöttjeit választották meg. Az új pénzügyi háttér hatalmas vásárlási potenciált tett lehetővé és az ezekkel kapcsolatos sajtóhírek sem késlekedtek. 1913 januárjában kapott szárnyra az értesülés, melynek értelmében a *Țișța* felvásárolta volna a Putna-völgy felső részében lévő fatömegeket, melyek a szintén Mikeshez tartozó zabolai részvénytársaság tulajdonát képezték, előrevetítve azt is, hogy az erdélyi vállalat szállítóműveit és fűrészberendezéseit leszerelik és áttelepítik, hogy majd a romániai érdekeltségek teljesítőképességének növelésére fordíthassák.⁵³

A határozott vasútépítési törekvéseket⁵⁴ hasonló erdővásárlási céltudatosság kísérte. 1913 júniusában nagy feltűnést keltett, hogy felvásárolta a szomszédságában működő galaci székhelyű 1908. január 28-án alapított Carpații Részvénytársaságot,⁵⁵ a hozzátartozó 2500 hektár erdővel,⁵⁶ iparvasúttal,⁵⁷

⁵¹ Ezt erősíti meg a Magyar Általános Hitelbank 1912. évi nyilvános üzleti beszámolója is. Bankok és pénzüzetek, *Az Újság*, 11. évf., 1. szám, 1913. január 1., 58. p.; Magyar Általános Hitelbank, Bankok és Takarékpénztárak Budapesten, In: *Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle)*, 1913/14, 41. évf., 1. rész, szerk.: DR. GALÁNTAI NAGY Sándor, Budapest, Stephaneum nyomda, 1913, 138–147. p.

⁵² Magyar Országos Bank Részvénytársaság, Magyar–Olasz Bank Részvénytársaság, Bankok és Takarékpénztárak Budapesten, In: *Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle)*, 1918/9–1919/20, 46 és 47. évf., 2. rész, szerk.: DR. GALÁNTAI NAGY Sándor, Stephaneum nyomda, Budapest, 1920, 169–171. és 177–181. p.; A bécsi illegális koronaüzletek ügyében öt bankcég főnökét őrizetbe vette a rendőrség, *Pesti Napló*, 75. évf., 12. szám, 1924. január 15., 2. p.; Karls Pál, a Depositenbank igazgatója és több milliárdos bankcég ellen megszüntették az eljárást, *Esti Kurír*, 3. évf., 12. szám, 1925. január 16., 5. p.

⁵³ Erdőtranszakció, *Magyar Fakeskedő – Ungarischer Holzhändler*, 20. évf., 3. szám, 1913. január 16., 4. p.; Hírek a faipar köréből, *Pesti Napló*, 64. évf., 22. szám, 1913. január 25., 22. p.; Mikes gróf újabb fatranzakciója, *Budapesti Hírlap*, 33. évf., 28. szám, 1913. február 1., 18. p.

⁵⁴ A Tulnici állomás (Gara Tulnici)–Greșul–Valea Mărului szakaszra további 64 szerződést kötöttek Tulnici lakóival 1913 és 1914 folyamán. ANSMB, *Țișța* fond, 1/1907–1934 sz. d., 122–123. f.

⁵⁵ A „Carpații” Societate Anonimă Română Forestieră tevékenységéről L.: Arhivele Naționale Serviciul Județean Galați (Nemzeti Levéltár Galac Megyei Szolgálat, a továbbiakban ANSJG), fondul Tribunalului Județului Covurlui 1836–1952. Secția I-a (a továbbiakban Covurlui Megyei Törvényszék 1836–1952. I. Szakosztály fond), 7/1907 sz. d., 1–76. (háttoldal is) f.

⁵⁶ Uo., 2. (háttoldal is) f.; ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 27/1909 sz. d., 9–13., 16–25. f.

⁵⁷ ANSMB, *Țișța* fond, 1/1907–1934 sz. d., 19–31., 35–36. és 224–227. f.; ANSJV, Putna

sodronykötélpályával,⁵⁸ a szintén Putna megyei sovejai gyárban⁵⁹ működő kilenckeretes gőzfűrésszel együtt.⁶⁰ A *Carpații* és a *Țișța* vezetősége már a kezdetektől szoros kapcsolatban álltak egymással, ugyanakkor az előbbinek létérdeke volt, hogy minél hamarabb rákapcsolódjon az utóbbi által felépített fővonalra. A vétellel, mely a *Carpații* részleges átnevezéséhez és a vállalaton belüli vezetőségi személycserékhez vezetett,⁶¹ a *Țișța* egyben opciót szerzett a társaság vasútvonala mellett elterülő további 7000 hektárnyi erdő felvásárlására is.⁶² Közben a kisebb bérleteket is szorgosan gyűjtötték. 1913 novemberében újabb erdővásárlási tárgyalásról adtak hírt, melynek értelmében a *Țișța* nagy romániai erdőségek megvételéről tárgyalt, melyek tulajdonosa egy londoni részvénytársaság volt.⁶³ Az újabb vásárlás előkészítésében vélhetően már az új vezérigazgató, László Oszkár is szerepet játszott.⁶⁴ A vállalat az üzleti évet 256 188 lej profittal és 60%-os osztalékkal zárta.⁶⁵

1913 nyarán a vállalat vezetősége nemcsak az üzleti lehetőségeket mérlegelte, hanem arra is ügyelt, hogy a bukaresti politikai vezetés előtt jópontokat szerezzen. Ennek megfelelően, a második balkáni háború napjaiban, a többi külföldi tőkéjű romániai fakitermelő vállalat mintájára – melyek a besorozott munkásaikon túl a háború kimeneteléért is aggódtak⁶⁶ –, a *Țișța* a hadügyminisztérium rendelkezésére bocsátotta ötvenágyas, teljesen felszerelt kórházát és magára vállalta az ebben elhelyezendő sebesültek gyógyítását.⁶⁷

1914 márciusában, a *Țișța*, a báró Groedel-család tulajdonában lévő Sarpif-társaságtól megvette a Sarpif által alapított The Putna Forests and

Megyei Prefektúra fond, 106/1911 sz. d., 4–8. f.

⁵⁸ ANSVJ, Putna Megyei Prefektúra fond, 106/1911 sz. d., 33–34. (hátdoldal is) és 37–38. f.

⁵⁹ ANSMB, Țișța fond, 1/1907-1934 sz. d., 229–232. f.

⁶⁰ ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 24. f.

⁶¹ ANSJG, Covurlui Megyei Törvényszék 1836–1952, I. Szakosztály fond, 7/1907 sz. d., 65–75. f.

⁶² A Țișța erdővásárlása, *Pesti Napló*, 64. évf., 141. szám, 1913. június 15., 22. p.; Mikes gróf zabolai erdőgazdasága és fűrésztelepei részvénytársaság, *Budapesti Hírlap*, 33. évf., 142. szám, 1913. június 17., 22. p.; A Țișța r.-t. nagy erdővétele, *A Fakeskedelem – Der Holzhandel*, 3. évf., 12. szám, 1913. június 25., 10. p.

⁶³ A Țișța erdővétele Romániában, *Budapesti Hírlap*, 33. évf., 280. szám, 1913. november 27., 19. p.

⁶⁴ Az „Accordo” puhafakiviteli kartell, *Magyar Fakeskedő – Ungarischer Holzhändler*, 20. évf., 50. szám, 1913. december 11., 4. p.

⁶⁵ Bilanțuri – Țișța, *Adevărul*, Vol. 28., Nr. 8826, 11 Aprilie 1914, 4. p.; A „Țișța” fakitermelő rt. (Bukarest), *Magyar Kereskedők Lapja*, 34. évf., 13. szám, 1914. április 25., 5. p.; ANSMB, Țișța fond, 1/1907-1934 sz. d., 15–16. és 167–172. f.

⁶⁶ Románia háborúja és a magyar faipar, *Pesti Napló*, 64. évf., 167. szám, 1913. július 16., 19. p.

⁶⁷ (Magyarok adománya a román katonáknak.), *Pesti Hírlap*, 35. évf., 178. szám, 1913. július 29., 11. p.

Sawmills Company Limited⁶⁸ 11 ezer hektár területű romániai erdőségeit, és ezzel a társaság kihasználás alatt álló erdőterülete mintegy 25 ezer hektárra emelkedett.⁶⁹ A korabeli híradásra jellemzően, más orgánumok pontatlanabb értesítéseket terjesztettek. Ennek megfelelően elhangzott, hogy a Groedel-tulajdonú Erdélyi Erdőipar Rt. adta el a *Tișița*-nak a romániai Foksány közelében lévő 11 ezer hektár őserdőt,⁷⁰ míg más lapok tudni vélték, hogy valójában a Buzău környékén fekvő körülbelül 6 ezer kataszteri hold kiterjedésű, mintegy egymillió lucfenyőt tartalmazó ugyancsak Groedel-erdőség kihasználási joga kelt el 5 millió koronáért.⁷¹ Április folyamán, a részvénytársaság megvette a korábban a Carpații Részvénytársaságban is érdekelt Maxim Alexandru bukaresti nagyiparos 3 ezer hektár terjedelmű Putna-völgyi lucfenyőerdőségeit is, melyek a Putna Foresttól legutóbb vásárolt erdőterületet egészítették ki.⁷² Ugyanekkor tárgyalások folytak az Union Részvénytársaság megvétele iránt is, és a szakkörök véleménye szerint Mikes Ármin a romániai fapiac monopolizálását tervezte.⁷³ A nagy volumenű terjeszkedés minden bizonnyal kedvező politikai hátszéllel valósult meg, két konzervatív politikus és miniszter, Take Ionescu és Nicolae Xenopol beválasztása a *Tișița* igazgatótanácsába a bukaresti jóindulat megtartását szolgálhatta.⁷⁴

A sorozatos tranzakciókat, melyek Mikes Ármin befolyását és szakértelmét igazolták, Bécsben is figyelemmel kísérték. Erre enged következtetni, hogy a közös külügyminisztérium megbízatására, a Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti jó kapcsolatok jegyében, 1914. július 4. és augusztus 9. között, a zabolai gróf háromtagú expedíciót küldött a törökországi Dél-Anatólia Köprü-Su és Kardyz-Tschai térségébe, ahol a szakértői bizottság hozzávetőlegesen 180 ezer hektárnyi erdős terület faállományát mérte fel nagyipari be-

⁶⁸ ANSJC, Fond Curtea de Apel Galați 1864-1918, Secția I a (a továbbiakban Galaci Ítéltábla 1864-1918, I. Szakosztály fond), 3/1910 sz. d., 1-30. (háttoldal is) f.; Galaci Ítéltábla 1864-1918, II. Szakosztály fond, 9/1909 sz. d., 1-11. (háttoldal is) f.

⁶⁹ Nagy fa-üzletek, *Pesti Napló*, 65. évf., 64. szám, 1914. március 15., 22. p.; Groedelék üzletei, *Az Est*, 5. évf., 65. szám, 1914. március 17., 10. p.; A *Tișița* erdőkitermelési rt. (Bukarest), *Magyar Kereskedők Lapja*, 34. évf., 13. szám, 1914. március 28., 8. p.

⁷⁰ A *Tișița* erdővétele, *Budapesti Hírlap*, 34. évf., 74. szám, 1914. március 27., 17. p.; Groedelék, *Ellenőr*, 8. évf., 52. szám, 1914. április 2., 2. p.

⁷¹ Az Erdélyi Erdőipar R.T., *A Fakereskedelem – Der Holzhandel*, 4. évf., 7. szám, 1914. április 1., 6. p.; ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921-1940 fond, 36/1921 sz. d., 24-25. f.

⁷² A *Tișița* terjesztése Romániában, *Budapesti Hírlap*, 34. évf., 88. szám, 1914. április 12., 89. p.; Erdővétel, *A Fakereskedelem – Der Holzhandel*, 4. évf., 10. szám, 1914. április 22., 3. p.

⁷³ Gróf Mikes Ármin erdővásárlásai Romániában, *Az Est*, 5. évf., 86. szám, 1914. április 10., 10. p.

⁷⁴ Nicolai Xenopol és Take Jonesku, *Budapesti Hírlap*, 34. évf., 94. szám, 1914. április 21., 33. p.

ruházás céljából. A helyszíni tapasztalatok és az éppen kirobbant világháború azonban elejét vették a külföldi befektetésnek.⁷⁵

Vállalati ügyvitel rendkívüli időkben. A háború és impériumváltás következményei (1914–1926)

A háború árnyékában a vállalat előbb a román közigazgatás gyanakvásával szembesült. 1915 folyamán a határhoz vezető vasút munkálatainak akadályozásáról panaszkodtak, mire az Általános Rendőrségi és Biztonsági Igazgatóság (*Directia Poliției și Siguranței Generale*, röviden DPSG, közhasználatban Sziguránca) közölte, hogy a korábbi építési engedély a háború miatt már nem érvényes. A prefektus május 19-én továbbította a vállalatnak az újabb belügyminisztériumi rendelkezést.⁷⁶ A magasszintű bukaresti közbenjárásról nincs irat, de minden bizonnyal ez vezetett oda, hogy a hadügyminisztérium hozzájárulását követően a belügyminisztérium is engedélyezte a vállalati vasútvonal kiépítését a magyar határig.⁷⁷

Ugyanakkor a háború üzleti lehetőségeket is rejtett, mindenekelőtt gabonaimportot a rossz termés miatt élelmiszerhiánytól szenvedő Ausztria-Magyarországra. A vállalat maga is exportengedélyt szerzett, és a vasúti pálya is jó lehetőségnek tűnt. 1915. augusztus 5-én a kormány engedélyezte a *Țiștă*nak, hogy gabonát és más mezőgazdasági terményeket szállítson a Mărășești állomás–Vrancea hegység–Putna völgyi keskeny nyomtávú iparvasútján. Igaz, a lehetséges díjszabást igencsak korlátozta a kormányzati rendelkezés.⁷⁸ A gabonaszállítási engedélyt később többször meghosszabbították, bár jelentős forgalom a vasúti pályán végül nem zajlott.⁷⁹ Viszont Háromszék vármegye

⁷⁵ Az 1914. február–augusztus közötti szervezési időszakot és expedíciót lefedő iratanyagról L.: Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban HHStA), Ministerium des Äusseren, Administrative Registratur, 3-F87 Holz-Varia ab 1909. Türkei, 1–7. iratcsomó. Ezúton is köszönöm Egry Gábornak, hogy megosztotta velem bécsi levéltári kutatásai eredményeit.

⁷⁶ ANSMB, Țișta fond, 1/1907-1934 sz. d., 73. f.; ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 69/1915 sz. d., 3–5. f.; A korabeli szakszolgálatról BANDI István: Román titkosszolgálatok intézménytörténeti áttekintése az első világhégestől a királyság bukásáig, In: *Utak a Teleki térről. Esszék és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére*, a kötetet összeállította: SZEKER Nóra – KÁVÁSSY János – NAGYMIHÁLY Zoltán, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2018, 23–45. p.

⁷⁷ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 69/1915 sz. d., 13. f.

⁷⁸ L.: a közmunkaügyi minisztériumnak a *Țiștă*hoz intézett 30809. számú 1915. augusztus 24-ei leiratát. *Uo.*, 14–15. f.

⁷⁹ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 69/1915 sz. d., 16–17. f. L.: a közmunkaügyi minisztériumnak a putnai prefektushoz intézett 3858. számú 1916. február 3-ai leiratát. ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 81/1916 sz. d., 4–5. f. Import-Export, *Adevărul*, Vol. 29, Nr. 10390, 13 Februarie 1916, 3. p.

főispánja, báró Szentkereszty Béla, aki a Bibescu román hercegi családdal is rokonságban állt megbízást kapott a magyar kormánytól gabonaimportra.⁸⁰

Bár Románia csak 1916. augusztus 27-én lépett be a háborúba, a vállalat már korábban megérezte a háborús előkészületek hatását. Ráadásul ekkor kezdődtek a konfliktusok a helyi közösségekkel, amelyek később fontos szerepet kaptak a *Țișta* sorsának alakításában is. A moldvai faluközösségek az osztrák–magyar vállalatot mindig is „idegennek” tekintették, részben azért, mert beavatkozott a falusi gazdálkodás megszokott rendjébe. 1916 februárjában jutott el a belügyminisztériumig Păulești faluközösség petíciója. Eszerint a *Țișta* erdőségeiket engedély nélkül termelte ki, és a putnai prefektúra annak ellenére sem lépett, hogy már 1915 szeptemberében jelentették. A prefektúra 1916. február 8-án válaszolt a számonkérő belügyminisztériumi táviratra, közölve, hogy kivizsgálták a faluközösség vállalat elleni panaszát, azt tanácsolva nekik, hogy jogaikat a bíróság előtt érvényesítsék. Ezen túlmenően, közigazgatási vonalon is lépéseket tettek, hogy a vállalati vezetőség és a faluközösség képviselői találkozhassanak az ügy tisztázásáért.⁸¹

1916. június 16-án Soveja község lakossága azzal a kéréssel fordult Vráncsa járás elöljárójához, hogy továbbítsa a putnai prefektusnak azt a többoldalmi aláírást tartalmazó beadványt, amelyben kérték, hogy utóbbi vonja vissza a 3011. számú folyó év április 30-ai parancsát, mely megtiltotta magánszemélyek közszállítását a *Țișta* szerelvényein. Az aláírók felidéztek a bérleti szerződések során 1908-ban több prominens személy szájából elhangzott ígéretet, mely szerint a vállalat a vasút karbantartására kitermelt kavicsért és kőért cserébe, biztosítja a helyiek utaztatását – saját felelősségükre – az 59 kilométernyi Soveja–Mărășești szakaszon. A „megye atyjának” nevezett prefektust arra kérték, hogy érje el a közigazgatási rendeletet követő és velük „mostohán” bánó vállalatnál, hogy térjen vissza a korábbi évek személyszállítási szokásához, amikor szerelvényein lehetőséget biztosított a térség számára kulcsfontosságú közlekedésre.⁸²

Még 1916 nyarán is gőzerővel folyt a *Țișta* kitermelést biztosító infrastruktúrájának fejlesztése, a sodronykötélpálya, töltőállomások és erdei utak építése.⁸³ Augusztus elején azonban a katonai előkészületek elérték a vállalat erdőségeit is. A Határőrparancsnokság július 30-ai 3537. számú átiratában tíz kilométeres határsávban letiltotta a vállalat munkálatait, annak ellenére, hogy mind a Nagyvezérkar, mind a közmunkaügyi minisztérium engedélyezték

⁸⁰ A témában L.: NAGY Botond: *Mercur a keleti végeken. Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918). I–II. kötet*, Kriterion Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2021.

⁸¹ ANSVJ, Putna Megyei Prefektúra fond, 62/1916 sz. d., 1–2. f.

⁸² Uo., 76/1916 sz. d., 20–23. (háttoldal is) f.

⁸³ Uo., 81/1916 sz. d., 167. (háttoldal is) f.

a Lészped-környéki fakitermelést. Miután a rivális *Groedel*, *Goetz* és *Union* vállalatok mindeközben látszólag zavartalanul működtek, a *Tișița* vezetősége kérte a vállalat helyzetének végleges tisztázását. Különösen sérelmes volt számukra a késedelmekből fakadó kötelezettségvállalások elvesztése és az ebből adódó kötbér kifizetése, itt említve a Román Államvasutak 1000 vagonos megmunkált fára vonatkozó rendelését, melyet a *Tișițának* hét hónapon belül kellett leszállítania, és amelyet a vasutak mellett épülő gabonaraktárak felépítése miatt kapott.⁸⁴

A putnai prefektus ugyan láthatóan pártolta a vállalat beadványát,⁸⁵ a belügyminisztériumi válasz viszont nem ismert, talán meg sem született. Hiszen a határmenti események minden bizonnyal illeszkedtek azokhoz az eseményekhez, melyek arra utaltak, hogy Románia az Antanthoz csatlakozott, a Közpon-ti Hatalmak ellenében. A háborús események figyelembevételével került sor a vállalat 1916. június 17/30-ai közgyűlésére, melyen mind a 27 részvényes részt vett,⁸⁶ és vélhetően a román politika pontos kiértékelésével született meg az egy hónappal későbbi 1916 júliusi vállalati közgyűlési határozat, amely ki-mondta, hogy a bukaresti székhelyű *Tișița* Bécsben – a Brucknerstrasse 4 szám alatt – is kirendeltséget nyit az értékesítési lehetőségek fokozásáért.⁸⁷ A had-üzenet minden bizonnyal nem érte meglepetésként a Mikes Ármin elnökle-te alatt működő részvénytársaságot, mely ugyanakkor arra készítette a magyar sajtót, hogy számba vegye a Monarchia veszélybe került mintegy 200 millió koronát kitevő érdekeltségeit az ellenségessé vált országban.⁸⁸

A háború kitörésével a Măreșesti közelében lévő *Tișița*-gyár, miután a ro-mán–német/osztrák–magyar front is ott – a Szereten, a Șușița hídja–Cosmești hídja közötti vonalon – húzódott, valószínűleg 1917. augusztus 11-én, a mint-egy 120 ezer fős veszteséget hozó Măreșesti-i csata első napjaiban megsemmi-sült.⁸⁹ A fafeldolgozás súlypontja éppen ezért átkerült a *Carpații* sovejai üze-mébe, melynek háború alatti működtetése akadályokkal volt telített. Romá-nia háborúba lépését követően ugyanis a külföldi tőkével létrejött vállalatot

⁸⁴ Uo., 202–203. f.

⁸⁵ Uo., 199–201. (hátoldal is) f.

⁸⁶ ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 24. f.

⁸⁷ Societ. Romînească în Austria, *Adevărul*, Vol. 29, Nr. 10548, 22 Iulie 1916, 2. p.

⁸⁸ Közgazdaság. Magyar tőke Romániában, *Pesti Napló*, 67. évf., 240. szám, 1916. augusz-tus 29., 4. p.; Iparügyek. A monarchia ipara Romániában, *Pesti Hírlap*, 38. évf., 245. szám, 1916. szeptember 3., 19. p.; Ausztria és Magyarország érdekeltsége Romániában, *A Fakerskedelem*, 6. évf., 37. szám, 1916. szeptember 13., 5. p.; Románia fatermelése, *Magyar Fakerskedő – Ungarische Holzhändler*, 23. évf., 50. szám, 1916. december 14., 1. p.

⁸⁹ Események Mackensen hadseregcsoportjánál, In: *A világháború amilyennek én láttam. Győzelmes küzdelmeink Erdélyért, IV. kötet*, írta naplója és hivatalos akták alapján József főherceg tábornagy, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest, 1930, 312., 350. és 353. p.

zárta a bukaresti igazságszolgáltatás, és bár a német megszállás alatt rövid időre újra elkezdte működését, a német csapatok kivonulása után, a vállalat ismét bírósági zárlat alá került.⁹⁰

Bár az erdélyi-moldvai frontvonalon és közelében folytatott fakitermelés és feldolgozás értelemszerűen akadozott, a háborús körülmények mindazonáltal az üzleti gyarapodás további lehetőségeit is biztosították Mikes Ármin számára. Még 1917 tavaszán megszerezte a háború által sújtott Dolhai Faipar Részvénytársaságot (a névadó település ma Máramaros vármegye Ukrajnához tartozó részén található), melyet 1918. január 27-én beolvasztott a szintén tulajdonát képező pozsonyi Fa- és Vegyipar Részvénytársaságba.⁹¹ 1918 januárjában a birodalmi sajtó arról cikkezett, hogy Mikes gróf és a bécsi Engel Bankház képviselői megjelentek a Montenegrói Katonai Főkormányzatnál, hogy a nemrégiben legyőzött és pacifikálás alatt álló királyság Tara és Piva (Crna Gora, Zabjak és a Vojnite hegység) erdőségeire üzleti ajánlatot tegyenek. A magasszintű politikai érdeklődést mutatja, hogy a cetinjei katonai kormányzó, Heinrich von Clam-Martinic, folyamatosan értesítette az esetleges akvizíció fejleményeiről a külügyminiszter gróf Czernin Ottokárt.⁹² Pontosabb levéltári adatok hiányában, ugyancsak 1918-ra tehető a felvidéki Galgóczi Gazdasági és Hadiszekérgyár Rt. megszerzése is.⁹³

A Román Királyság és a Központi Hatalmak között megkötött 1918. május 7-ei bukaresti különbékével⁹⁴ lezárultak a Romániában folyó harcok. Az ennek értelmében Magyarországhoz csatolt terület, mintegy 5 ezer négyzetkilométer, puhafából álló erdőségekre terjedt ki, melyeknek jelentős része olyan társaságok birtokában volt, amelyek részvénytöbbsége magyar érdekeltségnek számított. A *Țișța*, az *Union*, és a *Goetz* részvénytársaságok háborús káraik megtérítésére számíthattak.⁹⁵ Tekintettel arra, hogy Románia legnagyobb iparvállalatai, valamint a bankok többsége csupán formálisan voltak román vállalatok, miután szinte kizárólag osztrák, magyar és német tőke volt beléjük fektetve és amely veszélybe kerülhetett, ha a háború befejezése után kiderült

⁹⁰ Több későbbi újságcikk is megerősíti a *Țișța*-per 1922. január 25-ei végzésének „véleményezés” részét. ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 24. f.

⁹¹ L. BFL, HU_BFL_VII_2_e_00036_1915_3, Okmánytár 1726. Cégiratok. Dolhai Faipar Rt.

⁹² HHStA, Ministerium des Äussern, Administrative Registratur, 3-F87 Holz-Varia ab 1909, Montenegro, 1–7. számú iratcsomók.

⁹³ L. BFL, HU_BFL_VII_2_e_02362_1915, ügyirat címe: Gazdasági és Hadiszekérgyár Rt., 1913–1924, Cg. 2362.

⁹⁴ A témában L.: RAFFAY Ernő: *Balkáni birodalom. Nagy-Románia megteremtése 1866–1920*, Kárpátia Stúdió, Budapest, 2010; BORNEMANN, Elke: *Der Frieden von Bukarest 1918*, Lang, Frankfurt am Main – Bern – Las Vegas, 1978.

⁹⁵ A román béke és a faipar, *Magyar Kereskedők Lapja*, 38. évf., 20. szám, 1918. május 18., 10. p.

volna, hogy román érdekek elleni intézkedésekben vettek részt, e részvénytársaságok érdekeinek védelme a Romániával folytatott békétárgyalásokon rendkívül nagy jelentőséggel bírt, nemcsak a közvetlenül érintettek, hanem a Monarchia gazdasági élete szempontjából is.⁹⁶ Ezek a cégek a jövőben is a román kormány támogatásától függtek és az S. M. von Rothschild bankház már 1918. február 27-én a közös külügyminisztériumban legfelső szinten kérelmezte a romániai beutazási engedély jóváhagyását egy különmegbízottja számára, aki Bukarestben a *Țișța* bécsi érdekeit képviselhetette volna.⁹⁷

1918 júliusában híre ment, hogy egyfelől Mikes Ármin, másfelől a vállalati ügyvitelben érdekelt Magyar Általános Hitelbank és az Osztrák Hitelintézet között, nézeteltérések alakultak ki, miután utóbbiak a moldvai részvénytársaságon belüli tulajdonrészük eladására törekedtek. A gróf ezúttal a „Kereskedelmi Bankkal” folytatott előrehaladott tárgyalásokat érdekközösség vagy hasonló irányú közeledés biztosításáért.⁹⁸ 1918 augusztusának első napjaiban bécsi tőzsdei értesülések alapján pedig az kapott lábra, hogy az Allgemeine Depositenbank, a Rothschild-pénzüstetektől és Mikes Ármintól sikeresen felvásárolta a *Țișța* részvényeit.⁹⁹ Ez utóbbi hír – Mikes Ármin kivásárlását leszámítva – akár igaz is lehetett: a tranzakció értelmében a Depositenbank és Camillo Castiglioni vezetése alatt álló német tőkét is bevonzó pénzcsoport, „mintegy 70 millió[koroná]t fizetett a részvények összeségéért”, amely a korabeli speciális viszonyok közepette jó vételárnak számított.¹⁰⁰

A zabolai gróf a háború végső fejleményeit is figyelemmel követte. 1918. október 19-én levelet intézett Wekerle Sándor magyar miniszterelnökhöz, melyben informális forrásaira hivatkozva a román hadsereg küszöbön álló újabb erdélyi betörésére figyelmeztetett, és a dinasztia érdekeire hivatkozva kérte, hogy sürgősen katonai erőket szállítsanak Erdélybe és olyan védelmi pozíciókban helyezték el őket, amelyek elejét vennék egy ilyen támadásnak.

⁹⁶ A háborút megelőző évtizedekben a román kormány a koncesszió megadását a vállalat románná válásától tette függővé és hogy az igazgatóság mandátumait úgy oszták szét, hogy a fele plusz egy pozíciót román állampolgárok kapják. Ezt a sorrendet később úgy módosították, hogy azoknál a cégeknél, amelyeknek nem kellett vidéki ingatlant szerezniük, a román igazgatótanácsi tagok száma 1/3-ra csökkent. Az így létrejött vállalatok és politikusokkal tűzdelt igazgatótanácsaik cserébe megkapták a kormány támogatását üzleti tevékenységük végzésében, és valóban nem került sor a későbbiekben semmilyen hatósági önkényre, amely kárt okozott volna a mindennapi ügyvitelben. HHStA, Ministerium des Äussern, Administrative Registratur, 3-F87 Holz-Varia ab 1909, Rumänien, 1. számú iratcsomó.

⁹⁷ Uo., 4. számú iratcsomó.

⁹⁸ A Tisita erdőkihasználási rt., *Az Újság*, 16. évf., 163. szám, 1918. július 16., 12. p.

⁹⁹ Tranzakciók a faiparban, *Budapesti Hírlap*, 38. évf., 181. szám, 1918. augusztus 6., 14. p.

¹⁰⁰ Hajsza a fáért, *Pesti Hírlap*, 40. évf., 190. szám, 1918. augusztus 16., 9. p.; A Tisita erdő rt., *A Fakerskedelem*, 8. évf., 35. szám, 1918. augusztus 21., 5. p.; Nagy tranzakció, *Székegy Nép*, 36. évf., 83. szám, 1918. október 16., 2. p.

Levelét Burián István bécsi közös külügyminiszterhez is eljuttatták és a hadsereg vezérkari főnöke, Arthur Arz von Straussenburg is reagált rá, ma már naivnak tekinthető megnyugtató hangvételű október 25-ei táviratával.¹⁰¹

1920-tól múlhatatlanná vált az a többnyire a vállalat „idegen” tulajdonosi köre ellen irányuló és az elkövetkező években és évtizedekben állandósított feszültség, mely egyrészt a bukaresti nagypolitikai szintér történéseitől függetlenül kiterjedt a megyei és helyi szintű tisztviselők döntéshozatalára, másrészt pedig kihatott a korszakra jellemzően mind etnikai xenofóbiájának, mind közösségen kívülről érkezőkkel szembeni idegenségérzetének gyakran hangot adó moldvai faluközösségek mindennapi magatartására is.¹⁰² Mindez vitatható közigazgatási intézkedésekhez, politikai indíttatású perekhez, és helyi szintű lokális társadalmi konfliktusokhoz vezetett. Elsőként ezeket ismertetem, majd ezt követően felvázolom, hogy ilyen körülmények között milyen lehetett az üzletvitel.

1920 nyarán helyi jellegű feszültség bontakozott ki a vállalat és Tulnici község között. Július 24-én a községháza a putnai prefektushoz intézett feljelentésében szóvá tette, hogy a *Țișța* önkényesen kezdeményezte a háború ideje alatt a megszálló német hadsereg által felépített keskeny nyomtávú vasútvonal felszedését. Miután a faluhoz tartozó területeken létrejött létesítmény nem vállalati befektetésből származott, a polgármesteri hivatal úgy vélte, hogy ez a helyi közösségi vagyont gyarapítja.¹⁰³ Az ügyben a belügyminisztérium Közigazgatási Főigazgatósága (*Diracțiunea Administrației Generale*) lépett, a vonal átkerült az Országos Helyreállítási és Ellátási Helyettes Államtitkárság hatáskörébe, és az újraépítést szem előtt tartva, elrendelték a felszedési munkálatok megállítást.¹⁰⁴

A prefektúra a Hírközlési Minisztériumot (*Ministerul Comunicațiilor*) is megkereste, amely az ügy helyszíni kivizsgálásával Mihail Plătineanu vasúti inspektort bízta meg.¹⁰⁵ Augusztus 18-án, valóban sor került a helyszíni vizsgálatokra.¹⁰⁶ A vonal további elbontásának megakadályozását Plătineanu szóbeli rendelkezésén túl, a putnai csendőrszázad parancsnokához intézett hasonló tartalmú augusztus 26-ai rendelkezés biztosította.¹⁰⁷

¹⁰¹ HHStA, Ministerium des Äussern, Administrative Registratur, P.A.I. 1057, Liasse Krieg 70/10-11, Friedensverhandlung, Document Gegenstand: Graf Armin Mikes über Rumänien Gründungen, 23 Oktober 1918, 71–75. f.

¹⁰² FLORIAN, Alexandru – BĂRBULESCU, Ana – HEINEN, Armin: *Elita culturală și discursul antisemit interbelic*, Polirom – Editura Institutului Național pentru Studiarea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Iași–București, 2022.

¹⁰³ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 70/1920 sz. d., 72. f.

¹⁰⁴ Uo., 73., 81–83. és 87. f.

¹⁰⁵ Uo., 84–85. f.

¹⁰⁶ L.: a putnai prefektúra 1920. november 11-én iktatott helyszíni jegyzőkönyvének anyagát. Uo., 95–98. (háttoldal is) f.

¹⁰⁷ Uo., 87. (háttoldal) f.

A konszolidálódó román állami apparátusnak a vállalat ellen irányuló jogi intézkedései hamarosan a napilapok egyik kedvenc témájává tették a *Țișța* történetét, melynek prezentálásakor, az 1920-as évek második feléig, a vállalat működéséhez hozzájáruló román közszereplők többnyire a „hazaáruló” szerepkörében találták magukat. Ez nem kis részben azzal függött össze, hogy 1920. október 1-jén a román igazságügyi minisztérium elrendelte minden olyan részesedés és követelés likvidálását, amely 1916. augusztus 14-én az ellenséges államok alattvalóinak birtokában állt. Majd ugyanaznap keltezett 44162. számú végzésében kimondta a *Țișța*, a *Carpații* és a *The Putna Forests* részvénytársaságok felszámolását. Az érdekeltek, előbb Camillo Castiglioni, majd Mikes Ármin keresetben tiltakoztak a likvidálás ellen. A cégalapító zabolai gróf védekezéséként közölte, hogy a vállalatot és a névértékét hordozó 4 ezer részvényt Bécsben, 1918 folyamán eladta Castiglioninak. A zsidó származású osztrák-olasz nagyiparos és pénzmágnás keresetét első fokon az Ilfovi Törvényszék első elnöke tárgyalta. Úgy találta, hogy szabályos adásvétel történt, melynek során az olasz honosságot szerző Castiglioni a részvények birtokosává vált, és a 14744. számú 1920. november 27-i parancsával a részvénytársaságok likvidálását felfüggesztette, miután Olaszországgal Románia nem került háborús összetűzésbe. Mikes fellebbezését – miután ennek csak akkor lett volna értelme, ha Castiglioni tulajdonjogát nem ismerik el – érdektelenként elutasította, és kimondta a részvénytársaságok vagyonának feloldását és kivonását a felszámolási műveletek alól.¹⁰⁸

Az ügy fellebbezésre került az állam részéről. Majd többszöri halasztás után az ítéletábra befogadta Camillo Castiglioni újabb fellebbezését az Igazságügyi Minisztérium végzése ellen. A peres eljárás mindvégig kiemelt figyelmet élvezett és az erdélyi napi sajtó szinte előben közvetítette a fejleményeket, annál is inkább, mert a vállalat korábbi ügyvédjei, Mișu Antonescu és Take Ionescu, éppen igazságügyi- és külügyminiszteri feladatokat láttak el, és a kibontakozó vitában ellenkező álláspontot képviseltek Theodor Cudalbu mezőgazdasági és területi miniszterrel szemben, aki tisztségéről való lemondással fenyegetőzött, kormányválságot idézve elő.¹⁰⁹

A per további halasztásokkal folytatódott.¹¹⁰ Ugyanakkor az államosítás rémképe és a változó szerencsés jogi helyzet oda vezetett, hogy az Allgemei-

¹⁰⁸ ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 11–12. f.

¹⁰⁹ Informațiuni, *Patria*, Vol. 3, Nr. 53, 13 Martie 1921, 2. p.; Informațiuni, *Gazeta Transilvaniei*, Vol. 84, Nr. 57, 16 Martie 1921, 2. p.; Afacerea Țișța, *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 72, 2 Aprilie 1921, 1. p.; Miniștri averescani demisionează. După Matei Cantacuzino, demisionează dl Cudalbu: unul din cauza ministrului Țăslăuanu, altul din cauza ministrului M. Antonescu, *Patria*, Nr. 72, 2 Aprilie 1921, 1. p.; Criza de guvern, *Patria*, Nr. 74, 7 Aprilie 1921, 3. p.

¹¹⁰ ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 23. f.

ne Depositenbank tulajdonosi köre, 1921 nyarán, a korabeli magyar és román sajtó egybehangzó állításai alapján,¹¹¹ fontolóra vehette a 65 millió lejes alapítókéjú *Tișița* eladását a német gyáros és politikus Hugo Stinnesnek.¹¹²

A *Tișița*nak azonban nem csak a nagypolitikával, hanem a helyiekkel is meggyúlt a baja. Már 1920 augusztusától datálható az a fajta román politikai érdeklődés, amely a vállalati erdőkitermelés szerződéseinek határidejét firtatta.¹¹³ Miután 1920. augusztus 16-án lejárt a *Carpații* által Găurile faluközöségétől (ma Vizantea-Livezi település, Vráncsa megyében) megvásárolt erdő egyrészének kitermelési joga, az ezt követő fakitermelés miatt 1921 nyarára komoly feszültség alakult ki a felek között. A Mezőgazdasági és Területi Minisztérium Erdőházi Igazgatósága (*Administrația Casei Pădurilor*) utasítására¹¹⁴ a vráncsai járási előljáró, Emil Băiatu felfüggesztette a kitermelést és elszállítást. A faluközösség előljárói – Vasile Leica, Toader Ștefan Leica és Andronic Grecu – ezzel nem elégedtek meg, miután a vállalat az 1920. augusztus 16-ig kivágott és feldolgozott rönköket elszállíthatta.¹¹⁵

A történet ezzel nem ért véget. Găurile faluközösség több tagja is megjelent Putna vasútállomáson, személyes igazságszolgáltatással fenyegetve a vállalat dolgozóit, ami a megyei csendőrség kivezényléséhez vezetett.¹¹⁶ A belügyminisztérium utasítására kivizsgálták az esetet. Eszerint a vállalatnak 1920. augusztus 16-ig volt érvényes szerződése a bérbe vett területek kitermelésére, de a háború miatt közel 1000 hektár erdő érintetlen maradt, ráadásul a kivágott fát sem sikerült elszállítania. A *Tișița* azonban a bérleti szerződés egy záradékára hivatkozva tovább folytatta működését, mely kimondta, hogy abban az esetben, ha a vállalatnak nem sikerül időben kitermelnie a területet, akkor ötéves türelmi időszakhoz jut, mely alatt évi 500 lej ráadást fizet a faluközöségnek. Ez utóbbi viszont nem fogadta el a záradék tartalmát, nem engedték, hogy a *Tișița* a kivágott anyagot elszállítsa, munkásait elűzték, egy tisztviselőt bezártak, egy erdei faszállító hornyot megrongáltak, és végül a vállalat tisztviselőit azzal fenyegették, hogy ha visszatérnének, mindannyiukat elkergetik. Bár a vállalat csupán a szerződésben foglaltakat követte, a faluközösséget, melynek hangadói az erdőbe menekültek, továbbra sem sikerült megbékélt-

¹¹¹ A bécsi francia konzul jelentése Stinnes terveiről. Nagy tranzakciók Erdélyben és Romániában, *Az Est*, 12. évf., 132. szám, 1921. június 18., 8. p.; Prețul lemnelor, *Foaia Poporului*, Vol. 29, Nr. 25, 19 Iunie 1921, 5. p.; Stinnes átveszi a Tisita erdőkitermelési vállalatot, *Új Kelet*, 4. évf., 134. szám, 1921. június 24., 6. p.

¹¹² DOMBERG, Bernhard-Michael – RATHJE, Klaus: *Die Stinnes. Vom Rhein in die Welt. Geschichte einer Unternehmerfamilie*, Signum, Wien, 2009.

¹¹³ Rădulescu parlamenti képviselő interpellált a mezőgazdasági és területi miniszternél, a *Tișița* vráncsai bérleti szerződéseinek kifutási időpontjairól érdeklődve. Desbaterile Parlamentului, *Patria*, Vol. 2, Nr. 170, 8 August 1920, 2. p.

¹¹⁴ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 37/1921 sz. d., 20. f.

¹¹⁵ Uo., 21. (háttoldal is), 33. (háttoldal is), 40–42. (háttoldal is) ff.

¹¹⁶ Uo., 47. f.

tetni, és emiatt a vállalati tevékenység is stagnált.¹¹⁷ A belügyminisztérium a vizsgálatok folytatását kérte.¹¹⁸ A Vráncsa járási elöljáró erre jelentette, hogy a *Țișița* egy hónapra felfüggesztette az erdő és az iparvasút közötti szállítási munkálatokat; további konfliktusokra nem került sor; a megoldást pedig a néhány nap múlva bekövetkező faluközösségi tisztújításban látta, melynek delegált ügyintézőivel az érdekeltek a továbbiakban szót érthettek.¹¹⁹

Ez a várakozás nem igazolódott be. 1922 márciusában Găurile faluközösség újabb feljelentést tett jogtalan kitermelésről.¹²⁰ Mivel a hatóságok reakciója halogató volt¹²¹ a faluközösség korábbiakból ismert három tagja – Vasile Leica, Toader Ștefan Leica és Andronic Grecu –, az illetékes minisztériumhoz fordult jól ismert panaszuikkal. A prefektus erre ismét utasította a Vráncsa járási elöljárót, hogy sürgősen vizsgálja ki az ügyet, állítsák ki a megfelelő iratokat, és az eljárásból derüljön ki, ha a reklamáció megalapozott vagy sem.¹²²

1922 folyamán, Găurile faluközösség mellett, a vállalatnak a Constantin Bahnă vezette rablóbandával is meggyúlt a baja. A haramiacsapat mely szinte kizárólag a *Țișița* alkalmazottjaira specializálta magát, sorozatos rablásaikkal rettegésben tartották a vállalat munkásait és tisztviselőit. Az alkalmazottakat szállásaikon, tűzfegyverrel támadták, rájuk lőttek, az egyik Negrilești-i lakost súlyosan megsebesítették, egy másiknak mindkét lábát perforálták. A rendfenntartók még az évben rajtaütöttek a bandatagokon.¹²³

Időközben, az állam kontra *Țișița* perben, 1922. január 25-én a bukaresti ítéltábla a *Țișița*, *Carpații* és a *The Putna Forests* részvénytársaságok tulajdonosaként Camillo Castiglioni-t állapította meg, és mentesítette az államosítás alól.¹²⁴

Külön kiemelendők az adásvétel színlelt voltát és a szerződés kötők állampolgárságát taglaló 6., 7. és 8. pontok. A tábla megállapította, hogy az adásvétel valóban Castiglioni és Mikes között zajlott, és nem a Depositenbank triezsti fiókja és a bécsi Credit-Anstalt között. Az ítéltábla rámutatott, hogy a *Țișița* megalapítását követően Mikes a beruházási kölcsönökre a részvényeket kínálta fedezetül, ezeket a bécsi Credit-Anstalt zálogként őrizte. A bécsi bank

¹¹⁷ L.: a putnai csendőrszázad parancsnokhelyettesének, Stauer ezredesnek az ügyben összeállított 7162. számú 1921. június 30-ai jelentését. Uo., 48. (hátoldal is) f.

¹¹⁸ Uo., 46. f.

¹¹⁹ L.: az olvashatatlan aláírású Vráncsa járási elöljáró 697. számú 1921. augusztus 5-ei beszámolóját. Uo., 67. (hátoldal is) f.

¹²⁰ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 40/1922 sz. d., 19–20. f.

¹²¹ Uo., 18. (hátoldal is) f.

¹²² Uo., 31. f.

¹²³ Un mare proces în fața juraților din Putna. 30 de acuzați și 75 de martori, *Dimineața*, Vol. 24, Nr. 7713, 2 Iunie 1928, 10. p.; Procesul bandei Bahna în fața curții cu juriu din Putna, *Dreptatea*, Vol. 2, Nr. 188, 3 Iunie 1928, 2. p.

¹²⁴ ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 23. f.

1918. június 5-ei adásvételén Castiglioni mellett, I. V. Stârcea és Alexandru Hurmuzachi is vevők voltak, mindketten bárói címmel rendelkező bukovinai román politikusok, az előbbi több romániai kormányban is szerepet kapott. A részvényeket utólag a berni román attasé is lepecsételte, véglegesítve a tulajdonjogokat.¹²⁵

A 7. és 8. pont többek között a szerződésalkötők nemzetiségét és az „elleneséges honosságot” értelmezte. A bukaresti ítéltábla bizonyítottan találta a Monarchia két egykori alattvalójának olasz és román honosságát, érvelésében a trianoni békeszerződés IV. címének „Javak, jogok és érdekek” című fejezetében a 232. cikkely a) és b) pontjára hivatkozva. Castiglioni olasz konzuli igazolvánnyal tanúsította, hogy trieszti származású, aki a terület elcsatolása következtében olasz állampolgár lett. Mikes szintén bizonyította erdélyi illetőségét, és az ítéltábla megállapította román állampolgárságát. Azt is megállapította: nem sikerült bebizonyítani azt, hogy Mikes a magyar állampolgárságot választotta volna, budapesti lakhelye és magyar útlevél használata ellenére, mivel román hivatalos iratai igazolták választását.¹²⁶

Bár a korabeli liberális kormányok, az ellenzéki sajtócikkek alapján látszólag kesztyűs kézzel bántak a korábbi „ellenséges” tőkéjű vállalatokkal – mint például a német finanszírozású *Steaua Română* kőolajkitermelővel¹²⁷ –, a magasszintű személyes támadások dacára, mégiscsak az ő munkásságuknak köszönhető az ellenséges javakról rendelkező 1923. június 13-ai 85. számú törvényrendelet, az úgynevezett „*Tișița*-törvény”, melynek alapján újra elővették az ügyet. Ez kimondta az egykori ellenséges államokhoz tartozó alanyok eszközeinek, jogainak és érdekeinek felszámolását azért, hogy megtérítse a román alattvalóknak és az államnak a háború által okozott ki nem fizetett károkat. A törvény 2. cikkelye felülírta a korábbi kedvező bírósági határozatokat, miután kimondta hatályát felszámolás hatálya alól korábban kivont vállalatokra is. A fellebbezést és kiegyezést lehetővé tévő további cikkelyek a *Tișița* esetében is fontosnak bizonyultak.¹²⁸ E törvényrendelet lehetővé tette, hogy az állam még 1923 augusztusában megfellebbezze a *Tișița* ügyében hozott korábbi bírósági határozatokat a Semmitőszéknél.¹²⁹

Az állami fellebbezés ügyében, többszöri halasztást követően, 1925. március 25-én a Semmitőszék 3. szakosztálya ismét az elnapolás mellett döntött, miután a *Tișița* ügyvédjei – Istrati Micescu jogász és későbbi miniszter, Cons-

¹²⁵ Uo., 18–20. f.

¹²⁶ Uo., 20–22. f.

¹²⁷ Az egységesítés vitája Romániában, *Új Kelet*, 6. évf., 29. szám, 1923. március 23., 2. p.

¹²⁸ Lege nr. 85 din 13 iunie 1923 pentru lichidarea bunurilor, drepturilor și intereselor supușilor foști inamici și pentru încasarea creanțelor și datoriilor lor față de supușii români, *Monitorul Oficial*, 55. szám, 1923. június 13.

¹²⁹ Știri diverse, *Adevărul*, Vol. 36, Nr. 12135, 18 August 1923, 4. p.; Ultima oră, *Universul*, 41. évf., 219. szám, 1923. augusztus 20., 5. p.

tantin Xeni jogász és korábbi miniszter, továbbá Eugen Popescu – a törvényrendelet alkotmányellenessége mellett érveltek, és emiatt az egyesült szakosztályok véleményezésére volt szükség.¹³⁰ 1925. június 12-én a Semmitőszék egyesült szakosztályai visszautasították a kifogásolt cikkellyel szembeni alkotmányellenességet, és a pénzügyminisztériumot képviselő egyetemi tanár és volt miniszter Constantin Dissescu, az egyetemi tanár és politikus Mircea Djuvara, illetve Victor Dumitrescu jogász álláspontját juttatták érvényre.¹³¹

Ahogy mondani szokták, a baj nem jár egyedül. 1925. június 29-én, Cristea Daniel, az 1907-ben a vállalattal szerződéskötő Ioan I. Langa jogutódja, perbe hívta a *Tișița* szerződésszegés miatt, kártérítést és a szerződés felbontását követelve.¹³² A per kimeneteléről nincsenek adatok. A kiváltó ok személyes nézeteltérés lehetett, mert a korábbi években a *Tișița* vezetősége, 1923 és 1924 folyamán, évente többször is, tűzifa kiutalását engedélyezte a birtoktulajdonos Cristea Danielnek.¹³³

1925. október 2-én röppent fel a – hamis – hír a magyar sajtóban, mely szerint a román Semmitőszék jogerős ítéletében megerősítette az évekkel korábbi elsőbíróság határozatát, mely Camillo Castiglioni osztráknak, Mikes Ármint pedig magyar állampolgárnak nyilvánította, és ellenséges honosságukra hivatkozva kisajátította a céget.¹³⁴ A spekulációk szerint a bírósági ítélet kedvezőtlenül érintette Mikes háromszéki iparvállalatát a *Zabolait* is, melynek pénzügyi rendezését a zürichi Holzhandels Aktiengesellschaft vállalta fel. A sajtó szerint szanalása egyik leglényegesebb alapja éppen a *Tișița* tulajdonjoga volt, mert a svájci pénzcsoport ezt a hatalmas erdőbirtokot akarta olyan intenzíven használni, hogy a befolyó összegekkel a vállalatot rendezze.¹³⁵ Felröppent a

¹³⁰ Procesul *Tișița*, *Adevărul*, Vol. 38., Nr. 12660, 26 Martie 1925, 2. p.

¹³¹ Lichidarea Soc. „*Tișița*”, *Adevărul*, Vol. 38, Nr. 12729, 13 Iulie 1925, 2. p.; *Curierul Judiciar*. Neconstituționalitatea legii pentru lichidarea bunurilor inamice, *Cuvântul*, Vol. 2, Nr. 178, 13 Iulie 1925, 2. p.; *Palatul Justiției*. Casația și legea lichidării averilor dușmane, *Dimineața*, Vol. 21., Nr. 6667, 13 Iulie 1925, 7. p.; *Curier judiciar*, *Asupra legii pentru lichidarea bunurilor supușilor inamici*, *Universul*, Vol. 43, Nr. 134, 14 Iunie 1925, 2. p.

¹³² ANSMB, *Tișița fond*, 1/1907-1934 sz. d., 216–218. f.

¹³³ Uo., 234–248. f.

¹³⁴ A *Tișița* kisajátítása érzékenyen érintette és kihatással volt Mikes Ármin többi romániai és magyarországi vállalkozásaira is. Konkrétan, a Zabolai Faipari Rt. 1925 folyamán kényszeregyezségi tárgyalásokat folytatott mind Romániában, mind Magyarországon, miután több hitelező is perelte. A sajtóspekulációk szerint ez vezetett az erdélyi ügyekben is eljáró szintén Mikes tulajdonú budapesti Gestor Iparképviselői Részvénytársaság 1925. évi megszűnéséhez, mely a családi hagyatékból előkerült 1925. április 15-ei könyvelési jegyzőkönyv alapján 1923-tól együttesen koordinálta a magyarországi, romániai és a korábban említett csehszlovákiai vállalatok tevékenységét.

¹³⁵ Az 1905-ben létrehozott Gróf Mikes Zabolai Erdőgazdasága és Fűrésztelepei Részvénytársaság, illetve az impériumváltást követően Zabolai Faipari Részvénytársaság néven működő közel 1000 főt foglalkoztató háromszéki iparvállalat történetének re-

híre annak is, hogy „a dr. Rebny bukaresti ügyvéd vezetése alatt álló román pénzcsoport”, mely bekapcsolódott az összeomlott Depositenbank likvidálásába is, opciót kapott a *Tișița*-ra.¹³⁶

A sajtó találgatásai ellenére, a peres eljárás 1926 nyaráig tovább folytatódott. 1926. június 28-án, 674. sz. ítéletében, a Semmitőszék érvénytelenítette a bukaresti ítéltábla ítéletét,¹³⁷ a *Tișița*-ügy újratárgyalására a galaci ítéltáblát szólította fel, a vállalatot pedig 20 ezer lej perköltségre büntette.¹³⁸ Abból a hipotézisből kiindulva, hogy a *Tișița* részvényeit valóban eladták Castiglioni-nak, a Semmitőszék szerint az eladás még mindig érvénytelennek számított, mert a zárolás időpontjától kezdve ezek a részvények jogilag elérhetetlenek voltak. Úgy látta, hogy a trianoni és Saint Germain-i békeszerződéseket tévesen értelmezték. Castiglioni szülővárosának, Triesztnek 1916-os Olaszországhoz csatolásával lett olasz, de mivel korábban osztrák alattvaló volt, teljes mértékben zárolhatónak bizonyult. A legfelsőbb igazságszolgáltatási fórum úgy látta, hogy a *Tișița* vagyona soha nem szűnt meg néhány egykori ellenség vagyona és érdeke lenni, és így lefoglalható (*sechestrabilă*).¹³⁹

A *Tișița* ilyen körülmények között is megpróbálta tovább vinni a tevékenységét. Az 1920-as évek elején, tovább folytatódott a területbérleti szerződések megkötése a községek lakóival, valamint az állammal is.¹⁴⁰ Az Averescu-kormány, melynek több minisztere támogatta Mikest 1921. november 3-án jóváhagyta a vállalat keskeny nyomtávú iparvasútjának közforgalmú árufuvarozási (*cărașie publică de mărfuri*) engedélyét.¹⁴¹ 1923. május 1-jén, a sokkal ellenségesebb liberális Brătianu-kormány is engedélyezte a vállalatnak egy újabb, hozzávetőlegesen 9,5 kilométeres leágazás megépítését.¹⁴² A vállalat megpróbált nyilvánvalóan konstruktívan reagálni a politikai, jogi és társadalmi kihívásokra. Ezt tanúsítja teljes mértékben német nyelvű 1923. évi könyvelése

konstruálása külön tanulmány megírását követeli. 1925 tavaszán a *Zabolai* teljes adóssága 67 890 613,62 lejre rúgott. Az 1925. május 12-ei szavazáson a 458/1925. számú kényszeregyezség megkötéséért – melynek alapján a vállalatot szanáló zürichi Holzhandels A. G. az adósságok 65%-os megtérítését biztosította az érdekelteknek –, a 63 211 224,96 lejt képviselő hitelezők igennel szavaztak, míg az ellene szavazók csupán 4 679 388,69 lejt tettek ki. L. ANSJC, Háromszéki Törvényszék fond, 148/1925 sz. d.; 150/1925 sz. d.; 177/1925 sz. d.; 855/1925 sz. d.

¹³⁶ Román opció a Depositenbank egyik vállalatára, *Új Kelet*, 8. évf., 249. szám, 1925. október 31., 6. p.

¹³⁷ Az ítélet teljes indoklásáról CAS. III, 28 iunie 1926, *Pandectele Române – Partea I-a*, 115–144. p.

¹³⁸ Dela Palatul Justiției, *Adevărul*, Vol. 39, Nr. 13046, 30 Iunie 1926, 2. p.

¹³⁹ Curier judiciar. Afacerea soc. „Tișița”, *Universul*, Vol. 44, Nr. 148, 1 Iulie 1926, 6. p.

¹⁴⁰ ANSMB, *Tișița* fond, 1/1907-1934 sz. d., 9–14. (hátfelold is), 49–51., 208–209., 211., 251–253. (hátfelold is) f.

¹⁴¹ Uo., 85. f.

¹⁴² Uo., 82. f.

is, melynek alapján Soveján folyt a fafeldolgozás – Londonban is értékesített termékekkel –, de a vállalati ügyvitelre, a könyvelés vezetésére Mărășești-en került sor. A könyvelés számot adott a vállalat hitelezőiről is, ahol mind személyesen Castiglioni, mind az általa vezetett bécsi Depositenbank, továbbá a Rothschildok Credit-Anstalt bankháza is jelentős összegekkel szerepelnek.¹⁴³

A *Tișița* nemcsak jogi és politikai védelmében számíthatott fontos román személyiségekre, hanem mindennapi kapcsolataiban is. Például a Mărăști Vállalat igazgatója, Alexandru Mărgineanu tábornok, a Mărăști-i csata hőse¹⁴⁴ kötött egyezséget a *Tișița* igazgatójával, Artur Niederhofferrel arról, hogy vállalata „Mărasca” nevű mozdonya, maradjon a *Tișița* használatában, cserébe régebbi tartozásukat a mozdony bérleti díjával egyenlítsék ki.¹⁴⁵

Ezzel együtt a *Tișița* egyre rosszabb helyzetbe került. Az 1926-os üzleti évről az 1927. üzleti évre átvitt 1 369 762,67 lej vesztéségről számolt be, miközben a hitelezők felőli összeg 150 214 628,52 lejre emelkedett.¹⁴⁶ Az 1925-től beköszönő nyersanyaghiány 1926 folyamán még akutabbá vált, miután a saját fakészletek elfogytak. Bár a *Zabolait* szanaló, szintén Mikes birtokolta brassói székhelyű Oituz Faipari Részvénytársaság¹⁴⁷ itt is megjelent, komolyabb pénzügyi eszközök hiányában a nyersanyagszállítás egy részét biztosító *Union* vállalattal folytatott együttműködés – papíron legalábbis – dőcögött.¹⁴⁸ Új szelek érkezését mutatta azonban a *Tișița* közgyűlésének összehívására megszövegezett úrlap, miután napirendjén szerepelt a pénzügyminisztériummal, illetve a Felszámoló Hivatallal megkötött egyezség (*aranjament*) jóváhagyása; az Oituz Faipari Részvénytársasággal megkötött konvenció; továbbá a vállalat felszámolása.¹⁴⁹

Az Oituz Faipari Részvénytársaság és az első „tranzakció”. Újabb kísérlet az új impérium kereteibe történő beilleszkedésre (1927–1932)

Bár a *Tișița* háttérbe húzódó tulajdonosa, Mikes Ármin, az új impériumban láthatóan magas szintű ismeretségekkel rendelkezett ez nem volt elég a román állampolgárság megszerzéséhez, amely elsősorban a *ius sanguinis* elvén

¹⁴³ ANSMB, *Tișița* fond, 2/1923-1939 sz. d., 2–3; 6–34. f.

¹⁴⁴ CUPȘA, Ion, colonel: *Mărăști, Mărășești, Oituz*, Editura Militară, București, 1967.

¹⁴⁵ ANSMB, *Tișița* fond, 1/1907-1934 sz. d., 86–87. f.

¹⁴⁶ Uo., 2/1923-1939 sz. d., 44–45. f.

¹⁴⁷ A szintén Mikes Ármin tulajdonában lévő Oituz Faipari Részvénytársaság 1926-tól követhető tevékenységének tudományos feltárása még várat magára. Az eddigi kutatások alapján adatolását az állami levéltár brassói, kovásznai és bukaresti kirendeltségeinek dossziéi biztosítanak.

¹⁴⁸ ANSMB, *Tișița* fond, 2/1923-1939 sz. d., 35–84. f.

¹⁴⁹ Uo., 49. f.

alapult. Romániában az állampolgárság nélküli alattvalók emancipációja értelem szerűen a nagy geopolitikai események hatáskörébe tartozott, miután nem volt esély kedvező pluralista politikai diskurzus kialakulására. A kérdést látszólag megoldotta a párizsi kisebbségi szerződés, amely Nagy-Románia etnikai kisebbségeinek is nemzetközi jogvédelmet biztosított, és amelyet 1919. szeptember 10-én Románia is aláírt az Ausztriával kötött Saint-Germain-i békeszerződés részeként. A gondok azonban nem oldódtak meg az 1923-as alkotmány és az 1924. évi állampolgársági törvény ellenére sem. A 28%-nyi etnikai kisebbséget és dominanciájukat az újonnan megszerzett városok társadalmi-gazdasági életében a román politikai elit a nemzeti konszolidáció fő akadályaként értelmezte, és ez az államosító nacionalizmus felerősödéséhez vezetett.¹⁵⁰ A román állampolgárság hiánya kiszolgáltatotta Mikes Ármint az új jogrendnek, aki nemcsak az iparvállalatai kisajátításában, hanem a családi ingatlanok – elsődlegesen a 8000 holdas zabolai és a 8500 holdas sepsibük-szádi birtokok – államosításában is érdekelt új hatalom célpontjává vált. A gróf 1926-ig őshonosságát kívánta bizonyítani a zabolai községházán, a marosvásárhelyi ítéletábránál, majd a semmitőszék előtt, de az abszenteizmus¹⁵¹ bizonyításában érdekelt román állami szervek előtt nem járhatott sikerrel. Ekkor taktikát váltott és 1924-től honosításért (*naturalizare*) folyamodott, mellyel 1926–1940 között román oltalmi (*protejat român*) státuszra tett szert, miközben továbbra is külföldi alattvalónak (*supus străin*) tartották. A jogi kiskapuk felhasználása folyamatosan megújított szabad tartózkodási jegyet és útlevelet biztosított neki, illetve családtagjainak.¹⁵²

A Semmitőszék 1926. júniusi ítélete paradox módon lehetővé tette Mikes Árminnak, hogy megszabaduljon a Depositenbanktól és a súlyos helyzetben lévő Castiglionitól, illetve a Credit-Anstalttól. 1927 márciusában a bukaresti román sajtó – elsősorban az állam és az Oituz Faipari Részvénytársaság kö-

¹⁵⁰ Ennek megfelelően említhető az 1878. július 13-i berlini szerződés 44. cikkelye, amely Románia függetlenségének elismerését a nem keresztény alattvalók állampolgárságának megadásához kötötte, vagy a központi hatalmakkal 1918 májusában megkötött különbéke, ahol a szerződés 27. és 28. cikkelyei kimondták azoknak a romániai zsidóknak a honosítását, akik a román hadseregben harcoltak vagy pedig az országban élő olyan szülők leszármazottjai voltak, akik korábban sosem voltak idegen hatalom alattvalói. IORDACHI, Constantin: Cetățenie și identitate națională în România: o trecere istorică în revistă, *Altera*, Vol. X, 2004, 24. szám, 35–61. p.

¹⁵¹ Lege din 30 iulie 1921 pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, *Monitorul Oficial*, 93. szám, 1921. július 30. A törvény értelmében abszenteistának minősült az, aki 1918. december 1-jétől a rendelet 1921. július 30-i megjelenéséig nem tartózkodott az országban. Az így megjelöltek 50 kataszteri holdnál nagyobb birtokait a törvény elkobzásra ítélte.

¹⁵² Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Securitate Irat-tárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára), fond Informativ (Megfigyelési-adatgyűjtő fond), Mikes Armin – 938034 sz. d., 16–122; ANSJC, Sepsiszentgyörgyi Különleges Sziguránca Brigád 1921–1940 fond, 36/1921 sz. d., 1–106. f.

zött megkötött „tranzakció” kontextusában – felháborodottan közölte, hogy a még mindig peres eljárás alatt álló vállalati vagyon gazdát cserélt, és az öt év alatt kifizetendő 15 millió lejért megvette az *Oituz*.¹⁵³

Az ily módon megszerzett vállalati vagyon lehetővé tette Mikes Ármin számára, hogy peren kívüli tárgyalásokat kezdeményezzen a felperes pénzügyminisztériummal, mely egyrészt véget vethetett a beláthatatlanul elhúzódó peres eljárásnak, másrészt visszaállíthatta a gazdasági tevékenységhez szükséges nyugodt légkört. Az 1926 őszén folyamatban lévő kétoldalú tárgyalások idején már ismét Averescu volt kormányon, aki korábban is engedékenyebb volt Mikessel. Az egyezés lényege az volt, hogy a régi-új tulajdonos elismeri egyrészt a részvénytársaság állami kisajátítását, másrészt egy másik szintén a tulajdonában lévő vállalat és garanciapénz befizetésével kizárólagosan bérbe veszi a *Țișta* teljes ipari struktúráját. Az *Oituz* 5 millió lejt fizetett a 10 éves használati jogért.¹⁵⁴ Az egyezés értelmében azonnali hatállyal át kellett adni az államnak az iparvasutat, a gördülőállománnyal és az ipari park egyéb tartozékaival együtt, a gyárakat, az összes érvényes magán és állami szervekkel megkötött erdőkitermelési szerződést, miközben továbbra is a *Țișta* felelt minden korábbi kötelezettségéért, az államot pedig nem terhelte semmi. Cserében az állam elismerte az *Oituz* használati jogát a vasútvonal, a gördülőállomány és az ipari létesítmények felett, de az erdőállomány nélkül. A Ion I. Lapedatu minisztersége alatt szignózott irat szerint a befizetett összegre garanciaként tekintettek, amelyet, ha a 10 év elteltével minden rendben volt, visszafizettek volna a tulajdonosnak.¹⁵⁵

Az állam és a *Țișta* közötti „tranzakció” 1927. március 27-én pattant ki a bukaresti sajtóban és azonnal ellenséges jellegű, egyúttal fantasztikus spekulációkhoz vezetett, melyek mind egy irányba mutattak: az áruló politikai osztály közbenjárásával a több mint 100 millió lejt kitevő „ellenséges javak”, ingyen az „ellenség” – Vilmos német császár, Fürstenberg herceg és Dr. Leo Weisz, von Mackensen tábornok egykori szárnysegédje – tulajdonába kerültek.¹⁵⁶ A kialakult helyzet oda vezetett, hogy az *Oituz* nyilvános állásfoglalásban próbálta bizonyítani a vállalat román jellegét és a tranzakció becsületességét. Leszögezték, hogy a részvények többsége román tulajdonban áll, az igazgatótanácsban pedig 5 román és az *Oituz*t finanszírozó Holzhandels

¹⁵³ A reinviat afacerea „Țișta”. Bunurile societății concesionate unui consorțiu de foști inamici. O tranacție dăunătoare Statului, *Adevărul*, Vol. 40, Nr. 13274, 27 Martie 1927, 3. p.

¹⁵⁴ ANSMB, Țișta fond, 1/1907-1934 sz. d., 41-42. f.

¹⁵⁵ Uo., 42-43. f.

¹⁵⁶ Cum sunt jefuite pădurile din Ardeal, *Cuvântul*, Vol. 39, Nr. 13046, 30 Iunie 1926, 4. p.; Dușmanii țării în exploatarea pădurilor noastre. Cine sunt proprietarii soc. Oituz, beneficiara tranacției scandaloase în soc. Țișta, *Universul*, Vol. 45, Nr. 72, 30 Martie 1927, 6. p.

A. G. két svájci képviselője található. A vállalati vagyon mintegy 7 ezer hold erdőt tesz ki, a Kászon, Lepsa és Oituz völgyeiben. A több ezer főt foglalkoztató gyárakban környékbeli lakosokat alkalmaztak, leszámítva azt a mintegy 200 máramarosi román, akik munkaszerződéssel érkeztek. Ezen túlmenően 39 román tisztviselő és az állambiztonsági szervek engedélyével, további 6 külföldi szakértő járult hozzá a zökkenőmentes működéshez. A részvénytársaság vezérigazgatójának George A. Mincu-t, a Havasalföldi Általános Bank brassói fiókjának egykori elnökét nevezték meg, míg az erdőgazdálkodás irányítását „Sterba” mérnökhöz, az állami erdészet korábbi tisztviselőjéhez kötötték. A vállalat a sajtóközleményben tagadta az egykori német császár, Vilmos, és Fürstenberg herceg társtulajdonosi státuszát.¹⁵⁷ Kijelentették, hogy az államnak a *Tişîta* birtokába jutva mindenképpen rendeznie kellett volna a részvénytársaság 1916. augusztus 14. előtti adósságait és újjáépítési költségeit, mintegy 82 millió lejt. Egyetlen okot nevezett meg, ami a bérbevétel mellett szólt, nevezetesen, hogy az *Oituz* vállalat erdőségei a *Tişîta* iparvasútja felé gravitáltak és ezzel felgyorsíthatták kitermelését.¹⁵⁸

A *Tişîta* és az *Oituz* közötti konvenciót 1927. augusztus 27-én írták alá.¹⁵⁹ Az üzletmenet azonban elmaradt a várakozásoktól, miután az 1929-ig meglévő mérlegek veszteséges éveket mutatnak. A Depositenbank és a Credit-Anstalt viszont kisebb összegekkel a hitelezők között maradt.¹⁶⁰

Az 1920-as évek végére is jutott a vállalat és a lakosság közötti feszültségekből. 1929. július 18-án a Putnai Prefektúra Általános Közigazgatási Osztálya személyesen az „Oituz-Tişîta” igazgatójához, Artur Niederhofferhez fordult, továbbítva a sovejai munkások és a községháza panaszait az ebédszünet, kocsmazárás, fakitermelés, és a személyszállításban használt árak ügyében. Etnikai jellegű panaszok is előkerültek. A tiltakozók mindvégig az „idegen” szót használták a vállalatra, és a magasabb rangú tisztviselők (egy bizonyos Aschenbrenner) is tehettek nacionalista megjegyzéseket, például a szállóigévé vált mondatot: „A románoknak tehénszarvak kellene, amit Budapestről hozhatnak!”¹⁶¹ Az igazgató, tisztázó, 1929. július 27-ei válaszát, amelyben egy sztrájkról is szó esett, Măreşesti-ről keltezték.¹⁶² A vasúti közszállítási jegyárak körül is komoly viták voltak.¹⁶³ A sovejaiak, saját felelősségükre, kezdetben ingyen utazhattak a nyitott platformon a közel 60 kilométerre lévő

¹⁵⁷ A sajtóközlemény, talán cselből, Mikes Ármintól is elhatárolódott, őt nevezve meg a *Zabolai* korábbi csődközeli helyzetéért, és amelynek következtében a hitelezőket az *Oituz* és a zürichi vállalat nélkül 100 millió lejjel megkárosította volna.

¹⁵⁸ Afacerea „*Tişîta*” – „*Oituz*”. O punere la punct, *Cuvântul*, 3. évf., 722. szám, 1927. március 30., 4. p.

¹⁵⁹ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 198/1943 sz. d., 174. f.

¹⁶⁰ ANSMB, *Tişîta* fond, 2/1923-1939 sz. d., 85–106. f.

¹⁶¹ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 25/1929 sz. d., 34–36. f.

¹⁶² Uo., 119. (háttoldal is) ff.

¹⁶³ Uo., 176–177. és 187. f.

Mărășești-ig, később 10 lej kellett fizetniük. 1929-ben zárt vagonban – minisztériumi rendelkezésre – 85 lejbe került. Ez akkora anyagi terhet jelentett, hogy a helyiek mégis inkább a 10 lejes nyitott platformos kocsit választották a mostoha időjárási körülmények ellenére is.¹⁶⁴

Viszonylag sok panasz fakadt tájékoztatatlanságból is, miközben nyilvánvaló volt az etnikai határokon átívelő egymásrautaltság. 1931. július 21-én, a putnai prefektúra az Erdészeti Minisztériumban sürgette a *Zabolai* Ozsdolán található faanyagának elszállítását a sovejai gyárba, melyet a háromszéki erdészet blokkolt. A helyzet rendezetlensége a gyár több mint 500 munkásának és körülbelül 100 tisztviselőjének munkanélkülivé válásával fenyegetett. Mi több, a Soveja–Vizantea személyszállítást is végző keskenyvasúti szakasz megszüntetése is felmerült.¹⁶⁵

A *Țișța* a korabeli román sajtócikkek alapján egyre inkább összefonódott a régióval, miután a közlekedést iparvasútja bonyolította. Munka és vasúti balesetek, tűzvész, erdőtüzek, első világháborús megemlékezések,¹⁶⁶ vagy ortodox püspöklátogatások¹⁶⁷ kapcsolódtak hozzá. Nem volt ez másképpen 1927 után sem, de immár pozitívabb megközelítésben: szegények támogatásával,¹⁶⁸ a Mărăști megemlékezésekkel¹⁶⁹ – melynek 1929. évi rendezvényén a *Țișța* svájci színekben képviseltette magát –,¹⁷⁰ vagy éppen a helyi turisztikai lehetőségek kibontakozásával.¹⁷¹

Az *Oituz*, „a felszámolás alatt álló *Țișța*” és az állam látszólag rendezett kapcsolatában, újabb törést okozott az 1930 januárjában román parasztpárti szemszögből sikeresen végződő hágai optánsper,¹⁷² aminek tágabb keretében

¹⁶⁴ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 65/1929 sz. d., 11–18. f.

¹⁶⁵ Uo., 29/1931 sz. d., 79. f.

¹⁶⁶ Punerea pietrei fundamentale Mausoleului din Soveja (Putna), *Universul*, Vol. 41, Nr. 254, 1 Octombrie 1923, 2. p.; Informațiuni, *Universul*, Vol. 42, Nr. 158, 16 Iulie 1924, 3. p.

¹⁶⁷ Vizite episcopale. P. S. Sa Episcopul Constanței la Călărași, *Universul*, Vol. 41, Nr. 236, 10 Septembrie 1923, 2. p.

¹⁶⁸ Mărășești. Pentru săraci, *Viitorul*, Vol. 20, Nr. 5953, 24 Decembrie 1927 3. p.

¹⁶⁹ Serbările de la Mărăști, *Dimineața*, Vol. 24, Nr. 7715, 4 Iunie 1928, 9. p.; Inaugurarea câmpului istoric dela Mărăști, *Adevărul*, Vol. 41, Nr. 13637, 7 Iunie 1928, 6. p.; Inaugurarea câmpului istoric dela Mărăști, *Dreptatea*, Vol. 2, Nr. 191, 7 Iunie 1928, 2. p.; Programul serbărilor dela Mărăști. Comemorarea din ziua de 10 iunie, *Universul*, Vol. 46, Nr. 128, 7 Iunie 1928, 5. p.; Organizarea serbărilor dela Mărăști. Programul serbărilor, *Curentul*, Vol. 3, Nr. 879, 5 Iulie 1930, 6. p.

¹⁷⁰ Sărbătorirea zilei eroilor, *Universul*, Vol. 47, Nr. 106, 13 Mai 1929, 5. p.

¹⁷¹ Curierul băilor. Soveja-Putna, *Dimineața*, Vol. 23, Nr. 7422, 2 August 1927, 5. p.; Curierul băilor. Băile Vizantea-Putna, *Dimineața*, Vol. 24, Nr. 7776, 4 August 1928, 4. p.

¹⁷² A témában irányadó Berkes Antal francia nyelvű 2021 folyamán a Sorbonne-on és az ELTE-en megvédett doktori értekezése. L.: BERKES Antal: *L'affaire des optants: les enjeux nationaux et internationaux d'un différend roumano-hongrois*, továbbá BERKES Antal: *The League of Nations and the Optants Disputes of the Hungarian Borderlands: Romania*,

Románia megegyezett Ausztriával és Magyarországgal arról, hogy lemond az egykori ellenséges alattvalók vagyonának felszámolásáról, a még nem teljesen felszámoltakat pedig visszaadja tulajdonosaiknak. Erre alapozva, a *Tișița* az Ilfovi Törvényszékhez fordult, hogy rendelje el vagyontárgyaik visszaszolgáltatását, mert a vállalat felszámolása sosem valósult meg, és a „tranzakció” révén ezt a műveletet „elhalasztották”.¹⁷³

A fellépés folyamodványaként az *Oituz* 1932 szeptemberében lemondott a *Tișița* infrastruktúrájának használati jogáról, a vállalati vagyon pedig az Állami Erdészeti Házhoz (*Casa Pădurilor Statului*) került „megőrzésre” a bírósági ügy lejártáig.¹⁷⁴

Állami vagyontulajdonlás és a második „tranzakció”. A kármentés évei (1933–1940)

Mikes Árminnak a román állammal a családi birtokok megőrzéséért folytatott 1921–1940 közötti küzdelme hasonlóan fordulatos a *Tișița* tulajdonlásáért vívott jogi küzdelemhez, melynek részleteit elsősorban a román külügyminisztérium diplomáciai levéltárának a „Mikes-ügyletről” őrzött dossziéja tartalmazza.¹⁷⁵ Az 1923-tól számított zabolai birtokpert főleg 1935 és 1937 között próbálták összefoglalni, mindazonáltal elmondható, hogy az erre vonatkozó kisajátítási határozatok, végzések és ítéletek teljes mértékben szinkronban voltak a *Tișița* jogi fejleményeivel: a „baráti” Averescu-, Brătianu-, illetve Tătărescu-kormányok mind a vállalati, mind a családi birtokperekben sikert ígértek, a parasztpárti kormányok regnálása pedig a nehéz időkkal és a jogi kudarcokkal volt egyenértékűek. Mikes Ármin a román állammal – a mezőgazdasági és területi minisztériummal, a pénzügyminisztériummal, továbbá a külügyminisztérium Jogi Tanácsával – szerzett negatív peres és pozitív konzultációs tapasztalatait, minden kapitális ügyben felhasználta. 1935. február 4-én a háromszéki törvényszék C. 2170/1934/9. számú ítéletében a Mikes-birtokok visszaszolgáltatásáról döntött, majd 1935. november 23-án a brassói ítélőtábla

Yugoslavia and Czechoslovakia, In: *Remaking Central Europe. The League of Nations and the Former Habsburg Lands*, szerk.: WHEATLEY, Natasha – BECKER, Peter, Oxford University Press, Oxford, 2020.

¹⁷³ Palatul Justiției. Redeschiderea afacerii „Tișița”, *Dimineața*, Vol. 30, Nr. 9744, 11 Februarie 1934, 7. p.

¹⁷⁴ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 198/1943 sz. d., 174. f.

¹⁷⁵ Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhive Diplomatice (Külügyminisztérium, Diplomáciai Levéltár Igazgatósága), fond Problema 11: Arhiva constituită în perioada 1752–1947 privind proprietăți ale statului și particularilor în străinătate și ale străinilor în România (11-es probléma fond: 1752–1947 között létesített archívum az állam és magánszemélyek külföldi, illetve idegenek romániai birtokairól), Exproprieri Ardeal, volumul 4 privind afacerea Mikes, 1930–1938 (Erdélyi Kisajátítások, 4. kötet a Mikes ügyletről, 1930–1938).

II. szakosztálya megerősítette a kedvező ítéletet elutasítva a mezőgazdasági és területi minisztérium fellebbezését. Mikes, a *Tișița* 1927. évi mintájára, ezt követően kétszer is peren kívüli megegyezést ajánlott a mezőgazdasági és területi minisztériumnak, de a Legfelsőbb Bíróság és Semmítőszék elé vitt ügy kedvezőtlenül zárult (akárcsak 1926-ban a *Tișița* esetében), miután 1937. december 8-án az 1. [polgárjogi] szakosztály 2756. számú végzésében helyt adott a szakminisztérium fellebbezésének, megsemmisítette a brassói ítéltábla Mikesékre kedvező határozatát, és az agrárbizottság 909/1926. számú kedvezőtlen kisajátító végzését tekintette a továbbiakra nézve jogerősnek és irányadónak.¹⁷⁶

Közép- és Kelet-Európában szállóige „az állam a legrosszabb gazda” kijelentés, és ez nem lehetett másként a *Tișița* esetében sem.¹⁷⁷ A kialakult helyzeten csupán a peres események és/vagy a külpolitikai történések változtathattak. A felperesként fellépő moldvai részvénytársaság tulajdonosainak az ilfovi törvényszék elsőfokon igazat adott,¹⁷⁸ majd hasonló következtetésre jutott a bukaresti ítéltábla is. Az ítéletet azonban a pénzügyminisztérium ismét megtámadta a Legfelsőbb Bíróság és Semmítőszék előtt, és akárcsak 1926-ban, 1935. december 5-én ismét elérte az ítélet visszavonását és az ügy újratárgyalását.¹⁷⁹

1937 februárjáig a *Tișița* vagyonára az Állami Erdészeti Ház „vigyázott”. Ekkor került sor a román állam és a vállalat közötti második „tranzakcióra”, felfüggesztve a peres eljárást és elérve a *Tișița* teljes vagyonának visszaszolgáltatását. Az egyezség feltétele az volt, hogy a *Tișița* fizessen be 2 millió lejt az Ellenséges Javak Felszámolási Alapjába, illetve további 200 ezer lejt, mint adminisztrációs és a vállalati vagyon őrzéséért megítélt költséget.

A *Tișița* azonban már csupán a vasútvonal felszámolását szerette volna elérni, a következő évek lényegében arról szóltak, hogy mi lesz a környékkel, ha megszűnik a vasúti szállítás és közlekedés lehetősége. 1937. május 4-én, a Mărășești-i pályaudvar irodájában a Közmunkálati és Távközlési Minisztérium kezdeményezésére 11 fős mérnöki bizottság gyűlt össze. Az egybegyűltek kimondták, hogy helyi érdek a vasútvonal megőrzése és közhasználatba állí-

¹⁷⁶ Uo., 127–194. f.

¹⁷⁷ Știri politice. Casa pădurilor a luat în stăpânire linia Tișița, *Cuvântul*, Vol. 9, Nr. 2784, 24 Ianuarie 1933, 4. p.; Linia Tișița a fost trecută Casei pădurilor, *Dimineața*, Vol. 29, Nr. 9366, 6. p.

¹⁷⁸ Palatul Justiției. Redeschiderea afacerii „Tișița”, *Dimineața*, Vol. 30, Nr. 9744, 11 Februarie 1934, 7. p.

¹⁷⁹ Între statul românesc și societatea „Tișița”, *Curentul*, Vol. 8, Nr. 2816, 5 Noiembrie 1935, 5. p.; Palatul Justiției. În jurul averii societății „Tișița”, *Dimineața*, Vol. 31, Nr. 10399, 6 Decembrie 1935, 4. p.; Curier judiciar. Lichidarea acțiunilor „Tișiței”, *Universul*, Vol. 52, Nr. 336, 6 Decembrie 1935, 4. p.

tása, ezért egy bizottság összehívásáról döntöttek.¹⁸⁰ A június 4-i megbeszélésen azonban a közmunkaügyi minisztérium képviselői nem jelentek meg, így azt elhalasztották.¹⁸¹

Miután a pénzügyminisztérium ugyanaznap jelezte, hogy a vonalra már nincs szükség, a *Tişîța* június 11-én engedélyt kért a felszámolásra.¹⁸² A putnai prefektúra viszont arról tájékoztatta a közmunkaügyi minisztériumot, hogy az iparvasút 20 településre volt közvetlen gazdasági hatással, hozzájárulva a vidék általános jólétéhez, turizmusa fellendítéséhez. A prefektúra úgy vélte, hogy a vasútvonal megérné a felújítási munkálatokat, miután a használaton kívüli vonal máris minden téren negatívan érezte hatását.¹⁸³ A felszámolást látszólag levették a napirendről, csakhogy a *Tişîța* már májusban hozzálátott a vonal felszámolásához, amire Câmpuri polgármesteri hivatala kétségbeesetten reagált. A vasút újraindítását kérték a minisztériumtól, miután enélkül egy hétig tartott, amíg egy szekér fa eljutott a vásárba, és az ezért kapott maximum 200 lejből teljesen lehetetlenné vált a családfenntartás.¹⁸⁴

1937 szeptemberében a *Tişîța* megkapta az engedélyt, hogy lebontsa a teljes iparvasúti rendszert, de végrehajtása 1938 márciusában a helyi falusi lakosság ellenállásába ütközött. Több helyen megakadályozták ezt, azzal érvelve, hogy a bérleti szerződések lejárta után az iparvállalatnak ehhez nem volt joga. Bár a *Tişîța* ezt vitatta, tulajdonosi köre kényszerhelyzetbe kerülhetett, és már 1937 decemberétől tárgyalásokat folytattak a putnai prefektúrával és az erőszakosabb faluközösségek vezetőivel a településeknek nyújtandó kártérítésről.¹⁸⁵ Ezt azonban nem közvetlenül folyósították. Miután „segíteni akartak” a szóban forgó községeken, úgy döntöttek, hogy a vasútvonal hosszúságával és területével arányosan a közjót – iskolaépítés, templom, közfürdő stb. – szolgáló pénzügyi adományban részesítik őket a putnai prefektúrán keresztül. A *Tişîța* mindezt a vasútvonal zavartalan elbontásának feltételéhez kötötte, falvanként 10 ezertől 120 ezer lejig terjedő összeget, természetben pedig hidat és tűzoltófecskendőt ígérve.¹⁸⁶ Külön eset volt Tulnici, amellyel az *Oituz* hosszúra nyúló perben állt. Ebben az esetben lényegében a tulniciak terhére megítélt pénzbüntetés és perköltség elengedését ígérték annak ellenében, hogy a község felhagy az *Oituz* kitermelési tevékenységének akadályozásával.¹⁸⁷

¹⁸⁰ ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 97/1937 sz. d., 58–59. f.

¹⁸¹ Uo., 198/1943 sz. d., 175–176. f.

¹⁸² Uo., 97/1937 sz. d., 62. f.

¹⁸³ Uo., 63–66. (háttoldal is) f.

¹⁸⁴ Uo., 69. f.

¹⁸⁵ L.: a Negriřesti faluközösség elnökéhez intézett 1937. december 3-ai vállalati levél tartalmát. Uo., 44. f.

¹⁸⁶ Uo., 150–151. és 153–156. f.

¹⁸⁷ Uo., 177. és 179. f.

A *Țișța* 1938. március 21-én átutalta a pénzt a prefektúrának,¹⁸⁸ ez viszont halogatta a kifizetést a községeknek. Némi időbe került, míg a faluközösségek megértették: nem költhetik el a kapott összegeket akármire.¹⁸⁹ Konkrét tervekkel azonban nem tudtak előállni, ezért aztán a prefektúra döntött arról, mire költsék a pénzt: Tulniciban iskolaépületre, Soveján népfürdő építésére, Răcoasan templomjavításra és útépítésre, Negrilești-en iskolaépítésre, Câmpuri-on községi utak feljavítására és iskolaépítésre.¹⁹⁰

A levéltári iratokban hiányzik a *Țișța* 1929 és 1935 közötti könyvelése. 1936-ra 7 218 704,64 lej veszteséget jelentett,¹⁹¹ mely tétel a már hitelekkel kiengesztülő 1937., 1938. és 1939. évi könyvelésekben is felbukkant.¹⁹² A foksányi 1937. április 29-ei közgyűlési jegyzőkönyv alapján, a vállalat két felszámolóbiztosa, George A. Mincu és Artur Niederhoffer mellé ekkor csatlakozott Hans H. Gurtner, a Banque Chrissoveloni vezetőségi tagja, miközben a felügyelőbizottság feladatait N. Pața ügyvéd, Zygmunt Knoll és Csató Ödön látták el.¹⁹³ Szórványos adatok találhatók az 1938. május 20-ai közgyűlésről, ahol jelen volt az a 8 – nevesítetlen – részvényes, akiknek a birtokában volt a korábbiakban is elhangzó 4000 részvény.¹⁹⁴ 1938. december 29-én a Banque Chrissoveloni arról értesítette a felszámolás alatt álló *Țișța* foksányi irodáját, hogy az 1938. május 30-ai közgyűlésre a bécsi Hypotheken- und Kreditinstitut leblokkolta a vállalat részvényeit – 1937-ben 25 millió lejt hitelezett neki – és mellékletként továbbította az erre vonatkozó 1938. december 23-ai németnyelvű levelet is.¹⁹⁵ Az iparvállalat felszámolási ügyeiben kulcsszerepet játszó Banque Chrissoveloni,¹⁹⁶ és a bécsi bankház bizalmasaként is eljáró Gurtnernek, a *Țișța* vezetőségéhez intézett 1940. július 27-ei és augusztus 3-ai szintén németnyelvű leveleiből az is kiderül, hogy az „M. Körner” és az „Industria Silvică” társaságokat is birtokló részvénytársaság fennállásának utolsó heteit élte, miután az ipari park elemeinek – állomotor, köszörűgép, 32-es típusú sínek – végső kiadását készítették elő.¹⁹⁷

¹⁸⁸ Uo., 178. f.

¹⁸⁹ L.: egyrészt Răcoasa, Negrilești, Câmpuri, Soveja és Tulnici falvak, másrészt a putnai prefektúra 1938 márciusa és 1939 januárja közötti kommunikáció tartalmát. Uo., 36–43., 45–137. és 185–200. f.

¹⁹⁰ A pénz értékéről megjegyzendő, hogy Răcoasa esetében, a templomfelújítási terv valamivel több mint 15 ezer lejt tett ki. 1943-ban a háborús infláció következtében egy tisztviselői fizetés 4500 lej körül volt. ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 51/1939 sz. d., 188. és 191–192. f.

¹⁹¹ L.: ANSMB, *Țișța* fond, 2/1923-1939 sz. d., 107–110. (hátdoldal is) f.

¹⁹² Uo., 111–125. f.

¹⁹³ Uo., 108. f.

¹⁹⁴ Uo., 112–113. f.

¹⁹⁵ L.: ANSMB, *Țișța* fond, 1/1907-1934 sz. d., 163–164. f.

¹⁹⁶ A témában L.: KIRSON, Ștefan Petre: *Banca Chrissoveloni. Societate Anonimă Română București 1920–1948. Documente*, Editura Fundației Culturale Magazin Istoric, București, 2001.

¹⁹⁷ ANSMB, *Țișța* fond, 1/1907-1934 sz. d., 165–166. f.

Lényegében a vasút lebontásával véget ért a *Tișița* története. A bukaresti *Universul* napilap 1941. február 9-ei cikkében a cégjegyzékből törölt Putna megyei kereskedelmi vállalatokat nevesítette, megemlítve a Foksányban bejegyzett egykoron legendás iparvállalatot is.¹⁹⁸

1943 kora tavaszán a *Tișița* története és egykori sovejai gyára szomorú kontextusban, de ismét szóba került. 1943. március 2-ről 3-ra virradóan Dragosloveni falu (Soveja község fő települése), kevesebb mint három óra alatt az erős szél következtében leégett, miután a német helyőrség egy katonája, Anton Gribler, benzinnel próbált tüzet gyújtani. 370 gazdaság – körülbelül 7-800 ház – leégett, 17 személy meghalt, 30 súlyosan megsérült. A teljes kárt 400 millió lejre becsülték.¹⁹⁹ A sovejai „egykori *Tișița*-gyár” volt az, amely ott-hont adott a falu újjáépítéséhez kivezényelt 111-es számú zsidó munkaszázadnak.²⁰⁰ Itt kell megemlíteni azt is, hogy a Soveján, április 2-án látogatást tevő Ion Antonescu marsall szóbeli parancsára, Mircea Ioan erdőfelügyelő mérnök, a helyi erdészeti hivatal archívumában található anyagok alapján, április 22-ei iktatással röviden összefoglalta a *Tișița* történetét. A 11 pontban részletezett fejlemények utolsó tételében megállapította, hogy az iparvállalat 1937 és 1940 között a teljes cégvagyonot felszámolta, a vasúti síneket felszedték és a gépparkkal együtt különböző személyeknek eladták.²⁰¹

Következtetések

Ez a történet az egyén küzdelme a korabeli román államigazgatással, az ahogyan birodalmi iparmágnásból transznacionális kapcsolatokkal rendelkező romániai kapitalistává változott. Mikes Ármin, megbecsült magyar arisztokrataként, kezdetben kedvező gazdasági feltételekkel működtethette vállalkozását, de a Monarchia széthullásához vezető vesztes háborút követően, kisebbségi státuszba kerülve, idegenként, a román állampolgárság megszerzéséért sikertelenül folyamodva, a túlélés/megmaradás nehezen követhető eszközeihez kellett nyúlnia, amelyek során tulajdonjogát tranzakciókkal, román összetételű igazgatótanácsokkal, a hitelezőivel (Creditanstalt, Castiglio-

¹⁹⁸ Firme comerciale radiate în orașul Focșani și jud. Putna, *Universul*, Vol. 58, Nr. 36, 9 Februarie 1941, 6. p.

¹⁹⁹ A Gestapo vezette kihallgatásokon, a német katona mindent beismert, de az incidensnél jelenlévő két román csendőr nem vállalta a bűnrészességet. A német jóvátétel is szóba került, de nem derül ki, ha fizettek-e vagy sem. L.: az 1943. augusztus 16–19. között összeülő és terepszemlélt is tartó német és román illetékesek jelenlétében felvett jegyzőkönyv tartalmát, ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 198/1943 „bis” sz. d., 90–91. f.

²⁰⁰ L.: ANSJV, Putna Megyei Prefektúra fond, 198/1943. sz. d., 298–300. és 345–347. f.

²⁰¹ L.: a „Memoriu” címet viselő 1943. április 22-én iktatott összefoglaló tartalmát. Uo., 170–176. f.

ni, Depositenbank, Holzhandels A. G.) való együttműködés révén többé-kevésbé sikeresen elkendőzve, a működést külföldi tőkeinjekciókkal biztosította. A jogi küzdelmekben kialakult patthelyzetet követően, bukaresti politikai ráhatással és jó kapcsolatokkal,²⁰² elérte a korlátozott államosítást, majd az 1930-as évek magyar szempontból kedvezőbb külpolitikai történései lehetővé tették számára a tiszteséges visszavonulást és a kármentést.

A moldvai vráncsai régió kistelepülései számára az iparvállalat gyárai, vasútjai, egyéb befektetései, hosszú távon egyértelműen pozitív hatással voltak mind társadalmi, mind gazdasági téren az ottélők számára. Azonban a hagyományos hegyi falusi gazdálkodás felbomlása mellett²⁰³ és a korszakra jellemző nacionalizmus árnyékában ez csak a vállalati létesítmények lebontásának előestéjén vált nyilvánvalóvá a helyi közösségek számára. Korábban a faluközösségek erdőhasználati jogaik védelmében vagy éppen a *Țișta* gyakorlatát bírálva léptek fel a vállalattal szemben. A korabeli bukaresti román politikai elit azonban láthatóan inkább a vállalat oldalán állt, ami éppen annak megszüntetésekor vált a legnyilvánvalóbbá, lényegében elszabotálva a helyiek kérését a vasútvonal megmentésére, amit aztán paternalista helyi beruházásokkal próbált ellensúlyozni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy Vráncsa napjainkban is a leghátrányosabb helyzetű romániai régiók között szerepeljen.

Mikes és a *Țișta* története többszörösen is az elit története Ausztria-Magyarország összeomlása és az utódállomok létrejöttének időszakában. A gróf a magyar elitből érkezve lett a régió üzleti elitjének részese. Az első világháborúig konzervatív-, a háborút követően pedig ellentmondásos néppárti és liberális pártpolitikai támogatással működtetett iparvállalat körül, létrejöttétől kezdve mindvégig, egykori, funkcióban lévő, vagy későbbi román miniszterek bábáskodtak, és az államigazgatáson keresztül ők menedzselték a konfliktusokat a falusi és megyei elitekkel is. A Mikes-féle üzleti modell, a politikai hálózatokat is jól felhasználó vállalkozás, első világháborút megelőző és a világháború alatti piacképességét és sikerességét jelzi, hogy a korabeli budapesti nagybankok mellett, a bécsi Rothschild bankház, majd az Allgemeine Depositenbank és Camillo Castiglioni számára is vonzónak bizonyult. A külföldi befektetőknek azonban, az új román államiség keretei között, illetve a helyi viszonyokat náluk jobban kihasználó Mikes Ármin ellenében, nem si-

²⁰² BOSSY, Raoul V.: *Amintiri din viața diplomatică: 1918–1940*, Vol. II., Editura Humanitas, București, 1993, 275–276. p. és 289–290. p.

²⁰³ ANDREI, George: Whose Nature Is It? Contesting Forest Regulation and Land Reform in Interwar Transylvania, *Balkanologie*, Vol. 16, 2/2021, <<https://doi.org/10.4000/balkanologie.3289>> (letöltve: 2025. 07. 11.); VASILE, Monica: Formalizing commons, registering rights: the making of the forest and pasture commons in the Romanian Carpathians from the 19th century to post-socialism, *International Journal of the Commons*, 12, 1/2018, 170–201. p., <<http://doi.org/10.18352/ijc.805>> (letöltve: 2025. 07. 11.).

került megtalálni az üzleti nyereséget is biztosító *modus vivendi*-t, és végül a kényszerű kivonulás mellett döntöttek, miközben Mikes maradt és megmaradt lokálisnak is, erősen kötődve nemcsak Romániához, hanem a háromszéki és vráncsai erdőségeihez is.

E történet alapján is fenntartható Egry Gábor azon megállapítása, mely szerint az államiság normatív, nacionalista diskurzusa és a románosítás kétértelmű gyakorlata közötti ellentmondás helyi szinten olyan ellenreakciót generált, amely az ipari szektor elrománosításának kudarcát az ország és elitjei korrupciójával, továbbá az etnikai mások társadalmon belüli fennmaradásával magyarázta.²⁰⁴ A román politikai elitnek a nemzetállami ipar fejlesztésének szükségességére vonatkozó, és ebből adódóan a pragmatikusabb cselekvés szükségessége sugallta lépései, az 1920-as években tetten érhetőek, de a nagy gazdasági válságot követően ez mindinkább háttérbe szorult és populista intézkedésekhez vezetett, melyek már nem voltak összhangban a térség lakóinak közvetlen érdekeivel és inkább az országos szintű szavazatszerzést tartották szem előtt.

²⁰⁴ EGRY Gábor: The Moral Economy of High Imperial Capital? The (Non-)nationalization of Foreign Companies in Post-WWI Romania and the Idea of a Romanian National Economy, *Halbjahresschrift für Geschichte und Zeitgeschehen in Zentral- und Südosteuropa*, Vol. 35, 1-2/2023, 8–27. p.